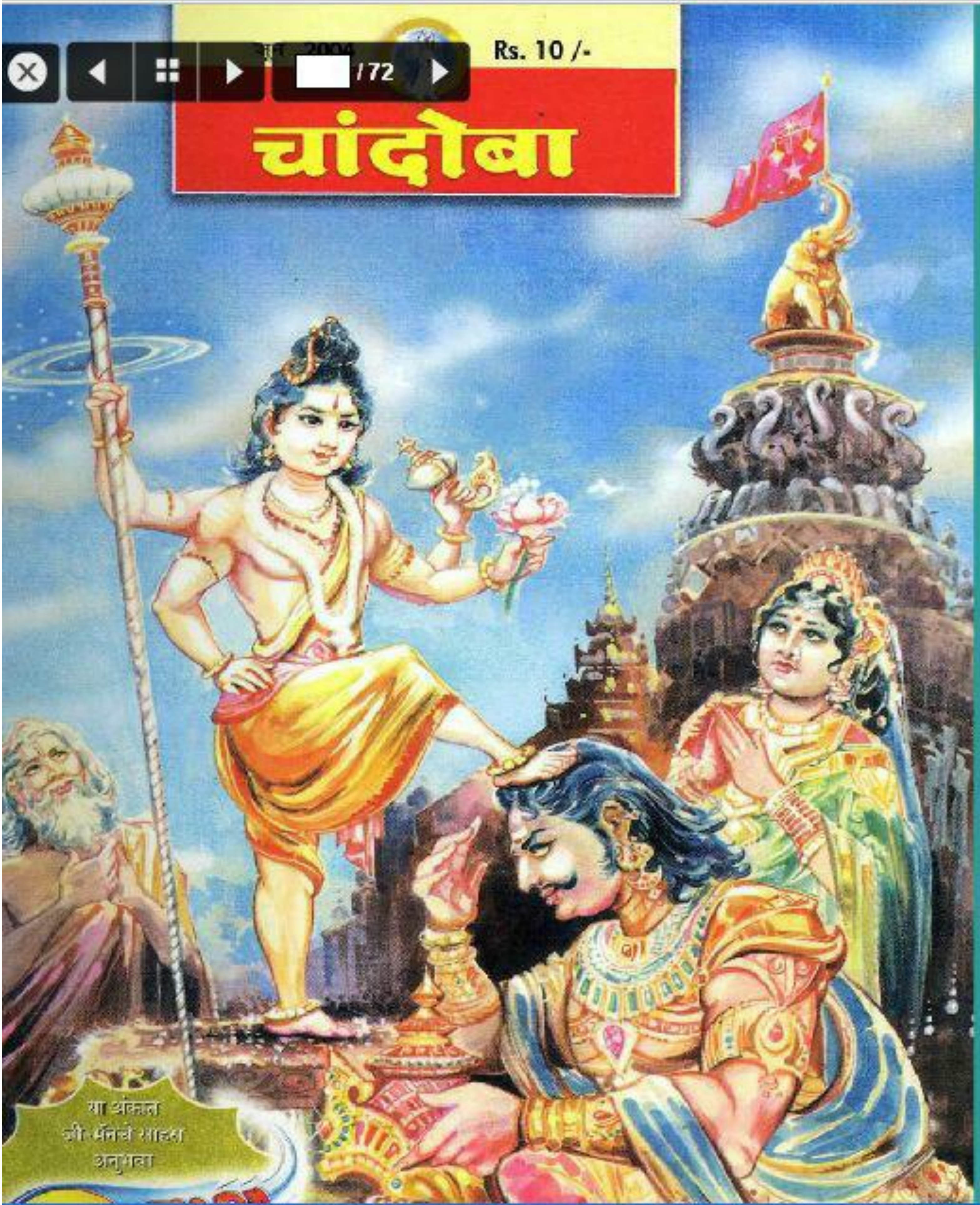

Rs. 10 /-
चांदोबा
या अंकात
अनुभवा

भूसरची औषधाची पिशवी

आरवली गांवात गोविंद नावाचा एक गवई रहात होता. गांवातील शंकराच्या मंदिरात उत्सवाच्या वेळी तो भक्तिपूर्ण गाणी म्हणत असे. त्यामुळे लोकांच्या मनांतील भक्तिभाव जागृत होत असे. त्याचे गाणे ऐकून लोक म्हणत असत, "हा किती सुंदर गाणे म्हणतो, ह्याचा आवाज किती गोड आहे. जर ह्याला राजाचा आश्रय मिळाला तर आपल्या गावाचे नांव उज्वल होईल."

परंतु गोविंद अतिशय विनम्रपणे त्यांना म्हणत असे "मी शंकराचा भक्तच राहूं इच्छितो. ईश्वराची कृपा झाली तरी मला राजाश्रय आपोआप कसा मिळेल? राजाश्रय मिळण्यासाठी प्रयत्न आणि प्रतिभा असावी लागते. माझ्याजवळ नाही खूप प्रयत्न, किंवा खूप प्रतिभा पण नाही. माझ्या हृदयांतील भक्तीभाव गळ्यातून बाहेर पडतो, शंकराच्या भक्तीत मी माझे जीवन सुखाने घालवितो आहे. मी स्वतः राजाश्रय कधी मागणार नाही."

महाशिवरात्रीचे दिवस जवळ आले होते. त्यामुळे रोज कांही ना कांही कार्यक्रम होत असत. नऊ दिवस कार्यक्रम चालत. त्याच वेळी गोविंदाची ओळख भूसर नांवाच्या एका बहुरुपियाशी झाली. तो वेगवेगळी रुपे घेऊन लोकांचे मनोरंजन करीत असे.

भूसरचा पोषाख मोठा विचित्र असायचा. हातांत वाकडी काठी घेऊन, खांद्यावर कांबळे घेऊन तो फिरत असे. डोक्यावर कावळ्याच्या पिसांची टोपी घालत असे. वेगवेगळ्या गोष्टी सांगून तो लोकांना हंसवीत असे. अशा मोठमोठ्या गोष्टी सांगत असे की लोकांना त्या समजतच नसत. त्याच्या तोंडावरील हळद आणि चुना यांचे ठिपके पाहून लोक हंसत असत.

भूसर एक दिवस गोविंदाला म्हणाला, "तू फार छान गाणे म्हणतोस. तुझ्या आवाजात गोडवा आहे. त्या गोडव्यामुळे तुझे गाणे ऐकून लोक खूप

मार्कंडेय

होतात. माझा हा विचित्र पोषाख पाहून लोक हंसतात. परंतु ह्या विचित्र पोषाखापेक्षां माझ्या गांवाचे नांव उज्वल करणे, हेच माझे काम आहे. तू फक्त गांवातच गाणे म्हणत कां राहतोस? दुसरीकडे जाऊन आपल्या गाण्याचे प्रदर्शन कां करीत नाहीस?" उत्सवाच्या शेवटच्या दिवशी त्याने विचारले.

गोविंद म्हणाला, "मी फक्त भक्तिगीतच म्हणूं शकतो. त्याशिवाय गाण्याचा दुसरा कोणताही प्रकार मला म्हणता येत नाही. मला थोडे संगीताचे ज्ञान आहे हे कबूल करतो, परंतु मी इतर संगीताच्या बाबतीत कधी प्रयत्नच केला नाही. दरबारी संगीतकाराला संगीतात निष्णात असावे लागते. त्याला सर्व प्रकारच्या संगीताचे ज्ञान पाहिजे, त्याचप्रमाणे त्याचा अभ्यासही पाहिजे. त्यामुळे चांगला संगीतकार म्हणून त्याचे नांव सगळीकडे पसरेल, त्याला यश मिळेल. तेव्हांच राजाश्रय मिळण्यास तो लायक होईल. राजाचा आश्रय मिळणे ही इतकी सोपी गोष्ट नाही. माझ्यामुळे या गांवाचे नांव प्रसिद्ध होण्यासाठी ईश्वराची कृपा किंवा चमत्कारच व्हावा लागेल."

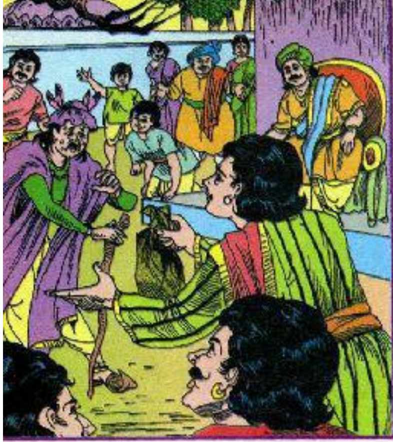
गोविंदाच्या या बोलण्यावर भूसर हंसला आणि म्हणाला, "वनराज सिंहानेही तोंड उघडे ठेवले तरी त्यांत कोणताही प्राणी जात नाही. प्रयत्न हे करावेच लागतात. तू दुर्गातीर्थाबद्दल ऐकले आहेस कां? तेथे एक महिना उत्सव चालूं असतो. ते स्थान येथून दोन मैलांवरच आहे. मी आजच तिकडे जाणार आहे. तू दोन दिवसानी तेथे येऊ शकतोस. तेथील

उत्सवात जमीनदार पण भाग घेतात. जमीनदार तुझे गाणे ऐकून खूष होतील. एका चांगल्या, गायकाच्या रुपांत तुझी व त्यांची ओळख होईल."

गोविंदालाही दुर्गातीर्थाबद्दल माहिती होती. त्याला ते आठवले. तो म्हणाला, "मी पण दुर्गातीर्थाबद्दल ऐकले आहे. त्या ठिकाणीं शिवाचे शिष्य वीरभद्र यांच्या धर्मपत्नीचे मंदिर आहे. मेलेल्या लोकांच्या आत्म्याला शांती मिळावी आणि भुताखेतांपासून रक्षण व्हावे म्हणून लोक त्या देवीची पूजा करतात. देवीला चाबूक अर्पण करतात. त्या देवीच्या हातांत नेहमी चाबूक असतो. खूप दिवसापूर्वी मी तेथे गेलो होतो पण गाणे म्हणण्याची संधी मला मिळाली नाही."

"ह्या वेळेस तुला संधी मिळेल." असे म्हणून भूसर आपल्या पेटीत चामड्याची पिशवी ठेवूं

लागला. ते पाहून गोविंदाने विचारले, "हे काय आहे?"

भूसरने अतिशय उत्साहाने चामड्याच्या पिशवीतील काही औषधें बाहेर काढली आणि म्हणाला, "हे अग्निपुंज - पोटांतील दुखणे कमी होण्यासाठी, हे लेह-औषध, ओकाऱ्या थांबविण्यासाठी, हे हृदय-विकारावर उपयोगी पडते. आपल्याला माहित नसते की कोणत्यावेळी कोणाला कोणता आजार होईल, म्हणून प्रवासांत सगळी औषधे जवळ ठेवतो." असे म्हणून त्याने औषधे चामड्याच्या पिशवींत ठेवली, पण ती पिशवी पेटीत ठेवायला तो विसरला.

त्यानंतर भूसर धर्मशाळेच्या बाहेर पडला आणि इतर कलाकारांच्या बरोबर चालूं लागला.

भूसरच्या जाण्यानंतर थोड्या वेळाने गोविंदा धर्मशाळेच्या बाहेर पडला तर त्याला भूसरची औषधे असलेली चामड्याची पिशवी दिसली. ती पिशवी भूसरला द्यावी म्हणून तो गल्लीत गेला, पण भूसर कोठेही दिसला नाही. गोविंदाने विचार केला, की आपण जेव्हां दुर्गातीर्थला जाऊं, तेव्हां पिशवी भूसरला देऊन टाकूं.

दुसऱ्या दिवशी तो वीरभद्रपूरला गेला, तिथे दुर्गातीर्थ होते आणि उत्सव होणार होता. तो जेव्हां तिथे पोहोचला, तेव्हां त्याला एका जागी गडबड चाललेली दिसली. तेथे जमीनदार एका उंच आसनावर ऐटींत बसले होते आणि जोरजोरांत हंसत होते. जमलेले लोकही हंसत होते. त्यांच्यामध्ये भूसर माकड बनून नाचत होता. आणि जोरांत ओरडत होता. "अरे, बापरे, पोटात खूप दुखतंय! डोळे मिटायला लागले आहेत. अग्निपुंज गोळी कुठे आहे? हृदय-विकाराची गोळी कुठे आहे? माझी चामड्यांची पिशवी कुठेआहे? आई दुर्गे, माझे रक्षण कर, माझ्यावर कृपा कर."

भूसर जेव्हां परत परत चामड्याच्या पिशवीचे नांव घेत होता, तेव्हांच गोविंदाने तो ही थट्टा करीत नाही हे ओळखले. तो खरंच पोटाच्या दुखण्याने बेजार झाला होता. गोविंद ताबडतोब त्याच्याजवळ गेला. आणि म्हणाला, "ही घे तुझी औषधाची पिशवी, मला माहित नाही तुला कोणती गोळी पाहिजे. तेव्हां तूच हवी ती गोळी काढून घे." असे म्हणून पिशवी त्याच्या स्वाधीन केली.

तेव्हां जमीनदार आणि जमलेल्या लोकांच्या लक्षांत आले की भूसर नाटक करीत नव्हता. त्याचे पोट खरोखरच दुखत होते. भूसरने पिशवीतून औषधाची गोळी काढली आणि तोंडात टाकली. त्याने खुणेनेच पाणी मागितले. जमलेल्या लोकांतून एकाने त्याला पाणी आणून दिले. पाणी पिऊन तो जमिनीवर बसला.

खरी गोष्ट कळताच जमीनदार भूसरला म्हणाले, "तुझा हा बहुरूपी पोषाख आणि तुझ्या मनोरंजन करणाऱ्या गोष्टी खरोखर सुंदर आहेत. परंतु मला अजून समजले नाही, पोट दुखण्याचे तू नाटक करीत होतास, की खरेच तुझे पोट दुखत होते?"

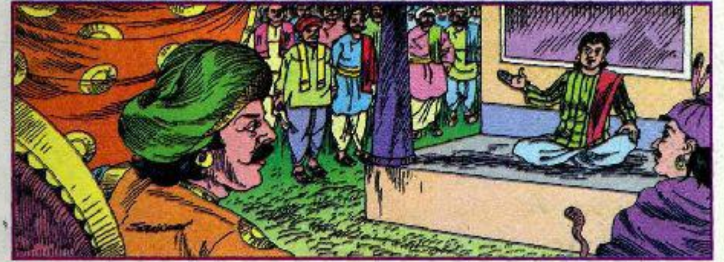
भूसर ताबडतोब उठला. त्यांनी गोविंदकडे बोट दाखवून म्हटले, "महाराज, हा आरवली गावाच्या शंकर मंदिरात गाणे म्हणतो. विशेष म्हणजे उत्सवाच्या दिवसात भक्तीपूर्ण गाणी म्हणतो. उत्तम गायक आहे. ह्याचे नाव गोविंद आहे. आज हा दुर्गा मंदिरात गाणे म्हणेल. त्यावेळी तुम्ही ह्याचे गाणे ऐकावे अशी तुम्हाला विनंती आहे."

जमीनदाराने त्याचे म्हणणे मान्य केले. त्या दिवशी गोविंदाच्या भक्तीपूर्ण गाण्याने जमीनदार अगदी खूष झाले. त्याच्या गोड आवाजाचा त्यांना मोह पडला. त्यांनी लगेचच त्याला गाण्यासाठी कायमचे वर्षासन नेमले. त्याला थोडीशी जमीन बक्षीस दिली. त्याच्याबरोबर भूसरला पण पैसे दिले.

भूसरचा हात पकडून गोविंद म्हणाला, "तुझे हे उपकार मी जन्मभर विसरणार नाही.

"मी कांही उपकार केले नाहीत. वेळेवर येऊन तू माझे प्राण वाचवलेस, म्हणून मीच तुझा ऋणी आहे. मी चुकून पिशवी विसरुन आलो होतो, पण वेळेवर येऊन तू माझे प्राण वांचवलेस. जमीन-दारांबरोबर तुझी भेट झाली आणि गायक म्हणून तुझी नेमणूक झाली. हे सर्व तुझ्यावर ईश्वराची कृपा असल्याचे लक्षण आहे. तुझा ईश्वरावर खूप विश्वास आहे. त्याने त्याचे फळ तुला दिले. ही सगळी सर्वेश्वराची कृपा आहे. मी मात्र निमित्त झालो." भूसर म्हणाला.

गोविंदच्या डोळ्यांत कृतज्ञतेचे अश्रू उभे राहिले. तो मनांत विचार करीत होता की शंकराच्या कृपेने असंभव गोष्ट आज शक्य झाली.

अपमानाचे दुःख

भाजीचा व्यापारी गंगाधरकडे नुकताच सत्यराज नांवाचा मुलगा कामाला लागला होता. तो काम अतिशय मेहनतीने आणि प्रामाणिकपणे करीत असे. त्यामुळे मालक त्याच्यावर खूष झाला होता.

सत्यराजला एक वाईट खोड होती. तो गिऱ्हाइकांवर लवकर नाराज होत असे. जेव्हां एखादे गिऱ्हाईक जास्त हुज्जत घालूं लागले, तर तो म्हणत असे, "जा जा, तुम्हाला माल घ्यायचाच नाही ना?"

गंगाधरने त्याला खूप समजावून सांगितले कीं असे गिऱ्हाईकावर ओरडणे चांगले नाही. ही संवय सोडून दे. परन्तु सत्यराजची संवय कांही सुटली नाही. वीरभद्र नांवाची गांवातील एक प्रसिद्ध व्यक्ती होती. एक दिवस त्यांची मोलकरीण भाजी घ्यायला आली तर तिला सत्यराजने बरेच उलटे सुलटे सुनावले. म्हणून वीरभद्रला राग येऊन त्याने गंगाधरची कानउघाडणी केली. गंगाधरने नाईलाजाने सत्यराज ह्याला कामावरून काढून टाकले.

दोन दिवसानंतर गंगाधरकडे येऊन सत्यराज क्षमा मागू लागला. परन्तु गंगाधर जोराने त्याला म्हणाला, "ऐकू येत नाही कां? येथून तू निघून जा!" ते ऐकून सत्यराजाला वाईट वाटले. त्याच्या डोळ्यांत पाणी आले. तो परत जायला निघाला तेवढ्यांत गंगाधरने त्याला हांक मारली व म्हणाला, "जरा इकडे ये."

सत्यराज परत येऊन मालकाच्या समोर उभा राहिला. गंगाधर गोड आवाजात त्याला म्हणाला, "आता तरी तुला समजले कां? कोणाशीही जोराने, रागाने बोलूं नये. असे बोलल्याने अपमान होतो आणि अपमानाचे दुःख खूप असते."

सत्यराजला आपल्या वागणुकीबद्दल लाज वाटली. ओरडून बोलण्याने दुसऱ्याला किती दुःख होते हे कळले. तो हात जोडून मालकांना म्हणाला, "होणारे दुःख मला समजले, मालक."

"मी तुझ्यावर विश्वास ठेवतो. तू काम करायला जरूर सुरवात कर." गंगाधर म्हणाला.

अस्वल्या मांत्रिक

7

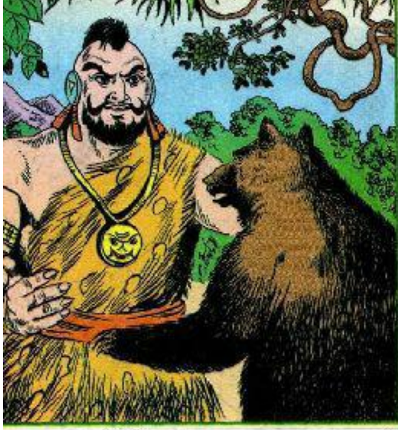
(अरण्यांत दरोडेखोरांचा नायक नागमल्ल याने दुर्मुखराजाला कैद केले, तेव्हां दुर्मुखने आपले नांव दुर्जयगुप्त आहे असे सांगून निसटायचा प्रयत्न केला; पण त्याच्यावर विश्वास न ठेवता नागमल्ल त्याला एका गुहेत घेऊन गेला. अस्वल्या वधिक तिथें पोंचला व त्यांना धमकी देऊं लागला. त्यावेळीं उग्रदंड नांवाचा राक्षस तिथे आला. अस्वल्या वधिकाला त्याच्यावर वार करायचा होता. त्यानंतर...)

अस्वल्या वधिक परशु वर उचलून आपल्या दिशेने येतो आहे. हे पाहून उग्रदंड राक्षस कांही क्षण चकित झाला. पण तेवढ्यांत त्याला कांहीतरी आठवले आणि तो बावचळला. पण लागलीच त्याने आपली दगडी गदा उचलली व तो गरजला, "अरे, भुकडा, अस्वल्या माणसा, थांब जरा! तुझी ही हिंमत?"

अस्वल्या वधिक हे ऐकून थबकला. आणि उग्रदंडाकडे पहात तो जोराने म्हणाला, "अरे उग्रदंडा! तुला राक्षस असल्याची फार घमेंड आहे वाटतं? माझ्यापुढे तुझा हा अहंकार चालायचा नाही. मी बघतोय कीं! तुझे हातपाय लटपट ताहेत!"

उग्रदंडाने दांत विचकले आणि जमिनीवर आपले पाय आपटून तो म्हणाला, "तुला बघून मी घाबरलोय असं कांही समजूं नकोस. पण मला तुझी घृणा येतेय, म्हणून संतापाने माझे हातपाय कांपताहेत. तुझं हे विकृत स्वरुप कसं आहे रे? अर्धा माणूस आणि अर्धा अस्वल!"

हे बोलणे ऐकून अस्वल्या वधिकाने आपला

परशु जोराने एका दगडावर चालवला व त्याने ओरडून म्हटले, "अरे दुष्ट राक्षसा! महान अस्वल्या मांत्रिकाने निर्माण केलेल्या या अस्वल्या वधिकाची तू अशी कुचेष्टा करतो आहेस! बघ आता! तुझे मस्तक तुटून खाली पडणार आहे." असं म्हणून त्याने राक्षसावर प्रहार करण्यासाठी परशू उचलला.

उग्रदंडाने झटकन उडी मारली आणि जवळच असलेल्या एका सालवृक्षानजीक जाऊन तो उभा राहिला. तो वधिकाला म्हणाला, "अस्वल्या वधिका! शांत हो बघू! तू हे जाणून घे कीं जर आपण दोघेही एकमेकांच्या हत्येच्या प्रयत्नांत जखमी झालो, तर याचा फायदा कोण उठवेल हे तुझ्या लक्षांत येतंय कां?"

हा प्रश्न ऐकल्यानंतर अस्वल्या वधिकाला एकदम आठवलं कीं अस्वल्या मांत्रिकाने उदयगिरीचा राजा दुर्मुख याचे मस्तक उडवण्यासाठी तर वधिकाला धाडले होते. हे काम पूर्ण करुन त्याला पुन्हां अस्वल्या मांत्रिकाकडे जायचे होते. अशा परिस्थितींत उग्रदंडाशी भांडण उकरण्यांत काय अर्थ होता?

हा विचार मनांत आल्याबरोबर अस्वल्या मांत्रिकाने आपल्या परशूची धार एकदा नीट निरखून बघितली, आणि म्हटले, "अरे उग्रदंडा! माझे काय काम आहे, त्याची तू मला अगदी वेळेवर आठवण करुन दिलीस. मी तुझ्यावर प्रसन्न आहे. तू आता तुझ्या वाटेने जाऊं शकतोस. या शेजारच्या गुहेंत लपलेल्या दुर्मुखराजाचा शिरच्छेद करुन मीदेखील आल्या वाटेने परत जाईन." असं म्हणून वधिक मागे वळला.

तेव्हां उग्रदंड दोन पावले पुढे येऊन म्हणाला, "अरे अस्वल्या वधिका! थोडा थांब जरा! थोड्या वेळापूर्वी तू अस्वल्या मांत्रिकाचं नांव घेतलं होतंस. मी एका अस्वल्या मांत्रिकाचं नांव पूर्वी ऐकलेलं होतं. तू म्हणतो आहेस तो हाच मांत्रिक तर नसेल ना? त्यांचं काय वय असेल बरं?"

हे शब्द ऐकून वधिकाला हंसू आवरेना. तो म्हणाला, "तुला माहीत आहे कां? सूर्य व चंद्राचे जे वय असेल ना, तेच अस्वल्या मांत्रिक गुरुचं वय आहे. समजलं? त्यांच्या डोळ्यांदेखत तर हिमालय पर्वत निर्माण झाला आणि इतका उंच झाला. ब्रम्हपुत्रा नदीचे रूप इतके विशाल होत गेलेले त्यांनी बघितलेले आहे. आता तरी लक्षांत आलं कां?"

"शाबास वधिका! तुझ्या परशूसारखीच तुझी जीभदेखील चांगलीच धारदार आहे. मी खरोखर तुझ्यावर खूष आहे. आता मला सांग, मीदेखील तुझ्याबरोबर अस्वल्यामांत्रिक गुरुंच्या दर्शनाला आलो तर चालेल कां?" उग्रदंडाने आपली गदा दूर फेंकत विचारले.

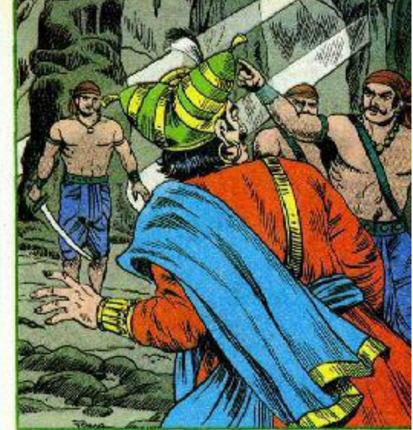
राक्षसाचा हा पवित्रा बघून अस्वल्या वधिक स्तिमित झाला व त्याने विचारले, "अरे, तू तर गदा दूर फेंकून दिलीस. काय रे, याच्या मागे एखादे रहस्य तर नाही ना?"

"कां नाही? या क्षणापासून तर आता आपण दोघेजण मित्र झालो आहोत." उग्रदंडाने उत्तर दिले.

ते ऐकून अस्वल्या वधिक हंसतच सुटला आणि नंतर म्हणाला, "अस्वल्या मांत्रिक गुरुंच्या हातांतला हत्तीचे मस्तक असलेल्या मंत्रदंडाच्या स्पर्शाने माझे पूर्वीचे रूप बदलून गेले आहे. ज्या क्षणीं मी दुर्मुखराजाचे मस्तक धडावेगळे करुन त्यांच्या हातांत देईन, त्यानंतर लगेच ते मला माझे पूर्वीचे वधिकाचे रूप देतील. त्यामुळे आपल्या दोघांच्यामधें मैत्री होणे कठीण आहे. तू तुझ्या गुहेंत परत जाऊं शकतोस."

असं बोलून अस्वल्या वधिक गुहेच्या तोंडावर ठेवलेला जड दगड सरकवण्याचा प्रयत्न करायला लागला. त्याबरोबर आंत लपलेल्या राजाच्या अंगरक्षकाने थरथर कांपत दरोडेखोरांच्या नायकाला, नागमल्लाला म्हटले, "नागमल्ल, या वेळीं मात्र महाराजांच्याबरोबर आपले मरण निश्चित आहे. आता आपण काय करायचं?"

नागमल्लने दुर्मुखराजाकडे प्रश्नार्थक नजरेने पाहिलं. दुर्मुख मनाशी गुणगुणत गुहेच्या दाराकडे बघत होता. ते पाहून नागमल्ल दुर्मुखला म्हणाला, "हे बघ, तुझ्या अंगरक्षकाच्या बोलण्यावरुन आता स्पष्ट कळतं कीं तू दुर्जयगुप्त नाहीस, आणि

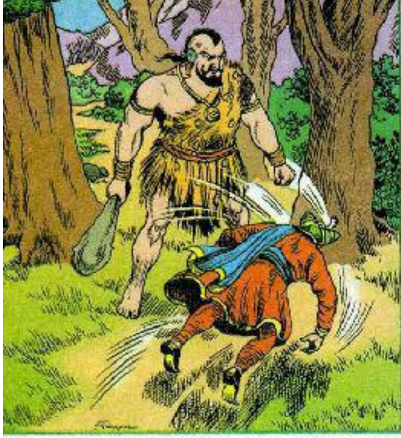

राजा आहेस. तो अस्वल्या वधिक तुझं मस्तक न्यायला आला आहे. आता अशा वेळेला आपलं रक्षण करायचा विचार सोडून तू गुणगुणत काय उभा आहेस?"

"मी गुणगुणत नाही. पुढे कसे जायचे त्याच्यासाठी आमच्या कुलदैवताची प्रार्थना करतो आहे." दुर्मुख गदगदलेल्या आवाजांत म्हणाला.

"म्हणजे याचा अर्थ असा होतो कीं आजपर्यंत जे कांही तू केलंस ते तुझ्या कुलदैवताच्या संमतीनेच केलंस कीं काय? चल, बाहेर चालता हो!"

असं म्हणून नागमल्लने दुर्मुखला बाजूला ढकललं. अर्धवट उघडलेल्या गुहेच्या दाराजवळ जाऊन तारस्वरांत ओरडत नागमल्ल म्हणाला, "अरे अस्वल्या वधिका, ऐक. खरं म्हणजे या गुहेंत लपलेल्या लोकांपैकी आपलं नांव दुर्जयगुप्त

आहे असं खोटंच सांगणारा राजा दुर्मुख तुला हवा आहे ना?''

''हो हो. इतर लोकांशी माझं कांहीही वांकडं नाही. त्याला गुहेबाहेर ढकलून द्या. त्याचं मस्तक छाटून मी फक्त तेवढंच घेऊन जाईन.'' अस्वल्या वधिकाने समजावलं.

हे शब्द ऐकून राजा दुर्मुखचा चेहरा पांढराफटक पडला. आपल्या बाजूला उभा असणाऱ्या अंगरक्षकाला उद्देशून तो म्हणाला, ''अरे अंगरक्षक, तुझ्या स्वामीभक्तीची चुणूक दाखवून स्वर्गप्राप्ती मिळवण्याची ही एक चांगली संधी तुला आहे. तू पुढे हो, आणि अस्वल्या वधिकाशी सामना कर. तोपर्यंत आपले प्राण वांचवून इथून कसं पळून जायचं याचा मी कांहीतरी उपाय शोधतो.''

इकडे अस्वल्या वधिकाने बाहेर संतापाने आपले दांत विचकत ओरडून विचारले, ''अरे, तो दुष्ट दुर्मुखराजा आहे तरी कुठे? जर मी आता गुहेत शिरलो तर तुमची सगळ्यांची डोकी उडवीन.''

नागमल्ल दरोडेखोराने आपल्या दोन्ही अनुयायांना डोळ्यांनी खूण केली. ते त्याच्या मागोमाग गुहेच्या तोंडाजवळ आले. नागमल्लने जो दगड जरा हलवून आपले डोके बाहेर काढले व म्हटले, ''महाराज, मला आणि माझ्या या दोन साथीदारांना जीवदान द्या. आम्ही तर या अरण्यांतल्या भयंकर श्वापदांमधे आपले प्राण तळहातावर घेऊन राहात असतो.''

''अरे, तुम्ही चोर आहात, हे मला ठाऊक आहे. तरीही मी तुम्हाला इजा करणार नाही. तुम्ही बाहेर या.'' अस्वल्या वधिकाने म्हटलं.

त्यानंतर नागमल्ल व त्याचे साथीदार हळूंच गुहेबाहेर आले. त्यांच्या आडोशाला लपलेला राजा दुर्मुख वेगाने बाहेर आला आणि पळण्याच्या तयारींत होता.

ते पाहून अस्वल्या वधिक रागाने पाय आपटीत ओरडूं लागला - ''अरे दुर्मुख, थांब, थांब!'' आणि त्याचा पाठलाग करुं लागला. दगडी गदा हातांत घेऊन उभा असलेल्या उग्रदंड राक्षसाला बघून राजा किंचाळला आणि त्याने राक्षसाच्या पायावर लोळण घेतली.

अस्वल्या वधिक खुषींत येऊन म्हणाला, ''अरे दुष्ट दुर्मुख! बरा सांपडलास माझ्या हातांत,'' आणि तो दुर्मुखजवळ पोंचताच उग्रदंडाने हात उचलून वधिकाला थांबवले आणि विचारले, ''अरे बाबा, वधिका, तू अगोदर मला सांग, तुझे गुरु अस्वल्या मांत्रिक यांनी तुला जिवंत राजाचे मस्तक कापून आणायला सांगितले आहे कीं मृत राजाचे मस्तक त्यांना हवे आहे?''

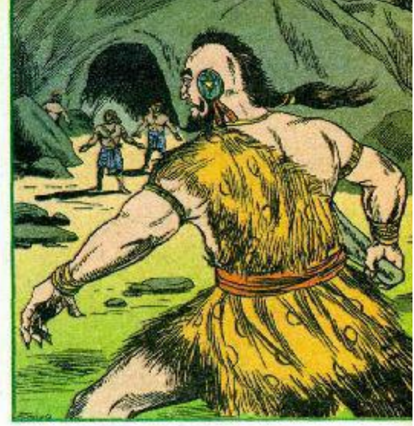
हा प्रश्न ऐकून अस्वल्या वधिक आश्चर्याने गोंधळून गेला. खाली जमिनीवर निचेष्ट पडलेल्या दुर्मुखला निरखून पहात त्याने विचारले, ''उग्रदंड! तुला काय वाटतं कीं हा दुर्मुख मेला आहे कां?''

''हा मेलेला नाही, बेशुद्ध पडलेला आहे. आमच्या वाडवडिलांनी सांगितलं आहे कीं जो बेशुद्ध असतो, त्याचा शिरच्छेद करणें हे महान पाप आहे. तू एक काम कर. याला असाच गुरु मांत्रिकाकडे घेऊन जा आणि तिथेच त्याचं डोकं उडव. तिथें पोचेपर्यंत तो हळूंहळूं शुद्धीवर येईलच.'' उग्रदंडने समजावले.

अस्वल्या वधिकाने एक दीर्घ श्वास घेतला नि म्हणाला, ''शी शी! तू काय सांगतो आहेस? मी आणि या माझ्या शत्रूला काय खांद्यावर उचलून घेऊन जाऊं?''

उग्रदंडाने एकवार गुहेकडे बघितले. तिथें नागमल्ल आणि त्याचे दोन अनुयायी उभे होते आणि पलायन कसे करावे त्याबद्दल कुजबुजत होते. उग्रदंडाने दगडी गदा हातांत उचलून त्यांना पुकारले, ''अरे, वाटेवरच्या वाटसरूंना लुटणाऱ्या अभागी दरोडेखोरांनो, तुम्ही कसं पळून जायचं त्याचा विचार करता आहात, होय ना? खबरदार, पळायचा प्रयत्न केलात तर! तुम्हाला मी पायाखाली तुडवीन. इकडे या असे! तुमचा तो अंगरक्षक कुठे आहे?''

हे शब्द ऐकून तिघेही दरोडेखोर थरथर कांपायला लागले. नागमल्लने गुहेंत डोकावून पाहिले, आणि म्हटले, ''महाराज, दुर्मुखराजाचा

अंगरक्षकदेखील बेशुद्ध पडलेला आहे. तो गुहेत जाऊन तिथें पडला आहे.''

''तो बेशुद्ध पडल्याचं नाटक करतोय. त्याला सांगा कीं उग्रदंडाने त्याला अभय दिलं आहे.'' उग्रदंडाने आज्ञा दिली.

ती ऐकून नागमल्ल जोराने ओरडायला लागला, ''अरे अंगरक्षका, उठ, शुद्धीवर ये. महाराक्षस उग्रदंडाने तुझे प्राण वांचवले असून तुला अभय दिले आहे.''

हे शब्द ऐकल्याबरोबर अंगरक्षक झटकन उठून बसला. आणि गुडघ्यांवर रांगत रांगत तो गुहेच्या बाहेर आला आणि कांपऱ्या स्वरांत विचारले, ''दुर्मुख महाराजांचा शिरच्छेद झाला कां? अस्वल्या वधिक इथून गेला वाटतं?''

दुसऱ्याच क्षणीं नागमल्लच्या अनुचरांनी त्याच्या दिशेने झेपावून अंगरक्षकाची मानगूट पकडली आणि त्याची कंबर पकडून गुहेच्या

बाहेर त्याला ओढले व बाहेर ढकलले आणि त्याला म्हटले, ''तुझी बडबड बंद कर!! तो बघ तुझा राजा! बेशुद्ध होऊन उग्रदंडाच्या पायाशी पडलाय बघ!''

अंगरक्षक आपादमस्तक भीतीने थरथर कांपू लागला. उग्रदंडासमोर जाऊन तो म्हणाला, ''महाराक्षस! या क्षणांपासून मी आपला अंगरक्षक आहे. या अस्वल्या वधिकापासून आपण मला वांचवा.''

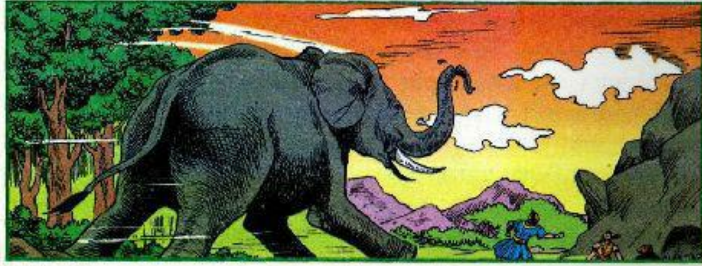
उग्रदंडाने विकट हास्य करीत म्हटले, ''आता माझ्या प्राणाचे रक्षण करण्यासाठी एक अंगरक्षक उपटलाय होय! वा रे वा! एका महाराक्षसाची काय ही अधोगती!'' आणि नंतर त्याने शांतपणे म्हटले, ''अरे रक्षक, समोरच्या गुहेंत तू जा आणि एखादे दगडी भांडे असेल ते घेऊन ये. त्या झाडांच्या मागच्या बाजूला एक तळे आहे, त्यांतले पाणी घेऊन ये. तोपर्यंत दुर्मुखला शुद्धीवर आणण्याचा आम्ही कांहीतरी प्रयत्न करुं!''

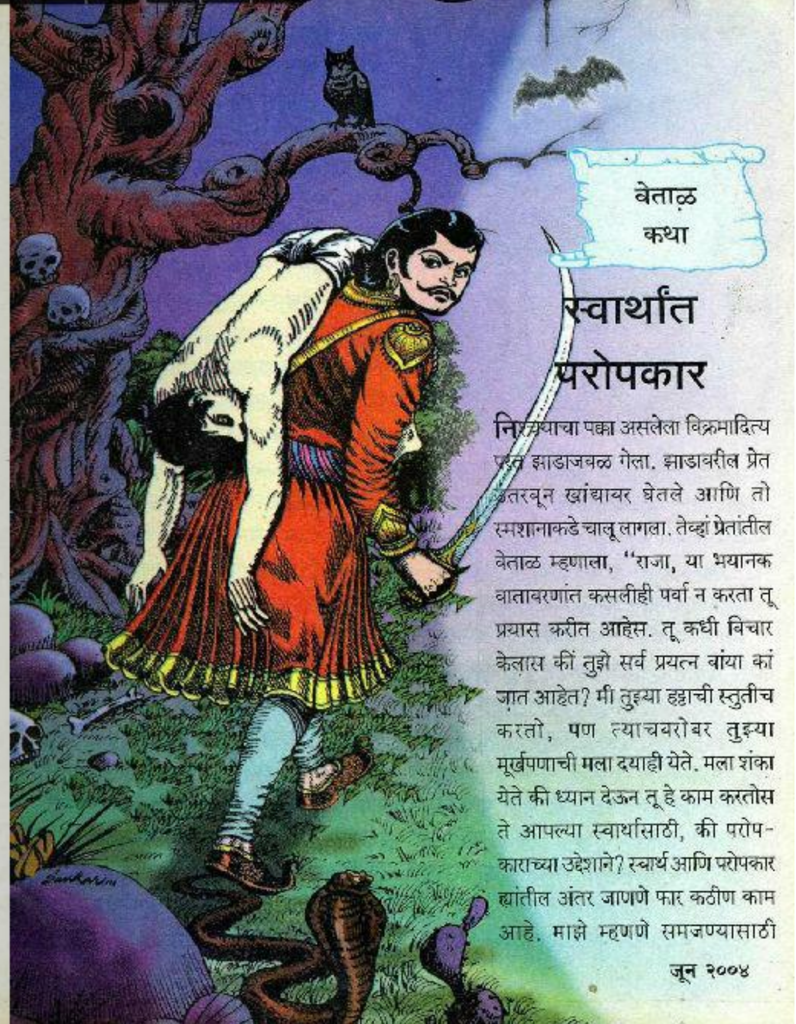
अंगरक्षकाने नवलाने विचारले, ''ओहो, पण आमचे महाराज शुद्धीवर आले कीं अस्वल्या वधिक त्यांचा शिरच्छेद करील कीं!'' हे ऐकून वधिक चिडला व डोळे वटारुन, आपला परशू उचलून त्याने अंगरक्षकाला विचारलं, ''अरे मूर्खा! महाराक्षस उग्रदंडाने तुला काय आदेश दिला आहे?''

अंगरक्षक लगेच राक्षसाच्या गुहेंत धावत गेला. तिथले एक दगडी भांडे त्याने उचलले, व तळ्याच्या कांठावर जाऊन तो पाणी भरीत होता, तेवढ्यांत तिथें असलेला तुटक्या सोंडेचा तो हत्ती चित्कारला आणि अंगरक्षकाच्या दिशेने पुढे जाऊं लागला.

घाबरुन अंगरक्षकाने ते पाण्याचे भांडे तसेच तिथें ठेवले आणि किंचाळत, ओरडत तो उग्रदंडाजवळ पळतच आला आणि म्हणाला, ''महाराज! अस्वल्या वधिकाचा तो तुटक्या सोंडेचा हत्ती माझा पाठलाग करीत इकडेच येतो आहे. मला वांचवा!''

''अरेच्या! म्हणजे माझे वाहन या प्रदेशांतच आहे वाटतं!'' असं बोलत वधिकाने त्या दिशेला वळून पाहिले, तर आपली सोंड वर उंचावून भयानक भुतासारखा वाटणारा तो हत्ती त्यांच्याकडे चाल करुन येत होता. (क्रमशः)

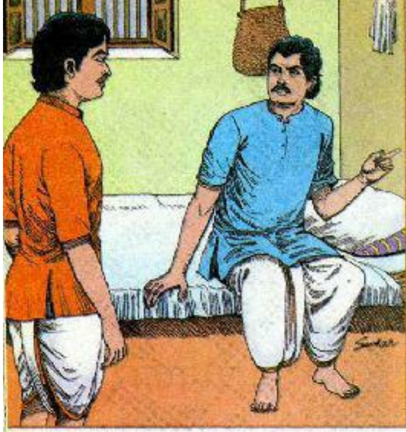

वेताळ कथा

स्वार्थांत परोपकार

निश्चयाचा पक्का असलेला विक्रमादित्य परत झाडाजवळ गेला. झाडावरील प्रेत उतरवून खांद्यावर घेतले आणि तो स्मशानाकडे चालू लागला. तेव्हां प्रेतांतील वेताळ म्हणाला, ''राजा, या भयानक वातावरणांत कसलीही पर्वा न करता तू प्रयास करीत आहेस. तू कधी विचार केलास कीं तुझे सर्व प्रयत्न वांया कां जात आहेत? मी तुझ्या हट्टाची स्तुतीच करतो, पण त्याचबरोबर तुझ्या मूर्खपणाची मला दयाही येते. मला शंका येते की ध्यान देऊन तू हे काम करतोस ते आपल्या स्वार्थासाठी, की परोपकाराच्या उद्देशाने? स्वार्थ आणि परोपकार ह्यांतील अंतर जाणणे फार कठीण काम आहे. माझे म्हणणे समजण्यासाठी

उदाहरणाकरिता मी तुला पुरुषोत्तमाची गोष्ट सांगतो.'' असे म्हणून वेताळाने गोष्ट सांगायला सुरवात केली.

कोंडापूर नांवाच्या एका मोठ्या शहरात पुरुषोत्तम नांवाचा एक गृहस्थ रहात होता. त्याला दोन मुले होती. मोठ्या मुलाचे नांव शेखर होते. तो आपल्या वडिलांप्रमाणेच दुसऱ्यावर उपकार करणारा होता. त्यामुळे गांवात त्याचे खूप नांव होते. दुसऱ्याला मदत करण्यासाठी तो सदैव पुढेच असायचा. पुरुषोत्तमचा दुसरा मुलगा कमल स्वार्थी होता. तो नेहमी फक्त स्वतःचाच विचार करीत असे. मदत करायला तो कधी तयार नसे. पुरुषोत्तमने त्याला चांगला बनविण्यासाठी खूप प्रयत्न केले. परंतु कांहीही उपयोग झाला नाही. मरणापूर्वी त्यांनी कमलला जवळ बोलावले, व म्हटले, ''या गांवात चांगले लोक राहातात. तू इथे राहूं नकोस. तुला जर सुखी जीवन जगायचे असेल तर माझा सल्ला आहे की जवळच जंगलात एक पर्वत आहे. त्या पर्वतावर चढून जा. तिथे एक पाताळगुंफा आहे. त्या गुंफेत अनंत नांवाचा साधू राहतो. तू त्याला जाऊन भेट. तुझे कल्याण होईल'' हे सांगितल्यानंतर तो मरण पावला.

कमलने विचार केला की आपल्या मोठ्या भावाला, शेखराला संपूर्ण संपत्ती मिळावी म्हणून वडिलांनी आपल्याला असे सांगितले असावे. पित्याचे निधन होईपर्यंत त्याला हे माहीत नव्हते, कीं चांगुलपणा हीच त्यांची संपत्ती आहे.

शेखर कमलला म्हणाला, ''माझ्याबरोबर रहा. मी तुझी सर्व काळजी घेईन.''

कमलला आता तर कोणतीच काळजी नव्हती. कारण भावाने त्याच्या पालन-पोषणाची जबाबदारी घेतली होती. थोड्याच दिवसांत गांवातील लोक शेखरची स्तुती करु लागले, व म्हणूं लागले, ''भाऊ असावा तर असा. आपल्या धाकट्या भावाची तो किती काळजी घेतो.'' हे ऐकून कमलला राग आला. तो रागानेच भावाला म्हणाला, ''तुझ्या सांगण्यावरुन मी येथे राहिलो, परंतु त्यामुळे सगळे लोक मलाच अपराधी समजतात. माझा अपमान करतात.'' शेखर हंसत म्हणाला, ''तू कोणाला मदत करीत नाहीस. तुझी स्तुती लोकांनी करावी असे तुला वाटत असेल तर तू पण लोकांवर उपकार कर. चांगल्या मार्गाचा अवलंब कर.''

''दुसऱ्यांना मदत करुन पिताजींनी आणि तू काय साधले? ज्या चांगुलपणामुळे एकही पैसा मिळत नाही, तो चांगुलपणा कोणत्या कामाचा? आयुष्यांत खूप मोठे होण्याची माझी इच्छा आहे. त्यासाठी कांही उपाय तुला सुचत असेल तर मला सांग.'' कमल म्हणाला.

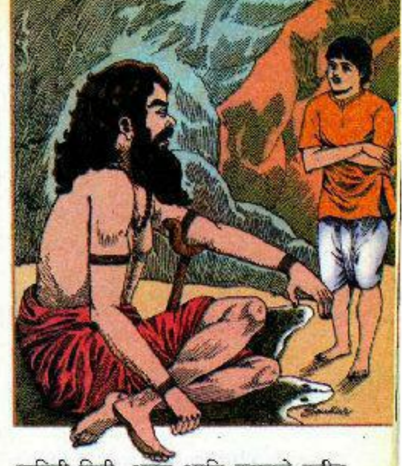
''संपत्ती जमविण्यासाठी व्यापार-धंदा चांगला करता आला पाहिजे. वेगवेगळ्या कला आल्या पाहिजेत आणि शेतीची माहिती पाहिजे. तेव्हां पैसा मिळविण्यासाठी काय करावे ह्याचा विचार तूच कर.'' शेखरने सल्ला दिला.

कमलाला खूप पैसा हवा होता, परंतु पैसे मिळविण्याचे मार्ग त्याला महित नव्हते. म्हणून वडिलांच्या सांगण्या प्रमाणे जंगलातील पर्वतावरील गुंफेत जाऊन तो अनंत-साधूला भेटला.

अनंताला खूप मोठी दाढी होती आणि भरदार मिश्या होत्या. चेहरा तेजस्वी होता. कमलने मोठ्या मुश्किलीने त्याला नमस्कार केला. ''स्वामी, मला माझ्या वडिलांनी तुम्हाला भेटायला सांगितले होते. आपले नांव अनंत आहे ना?'' कमल त्यांना म्हणाला.

अनंतने त्याचे सर्व बोलणे ऐकून घेतले. तो म्हणाला ''हो, मीच अनंत आहे. लवकरात लवकर श्रीमंत होण्यासाठी मी तुला मदत करूं शकतो. त्या करिता तुला कांही कठीण गोष्टींना तोंड द्यावे लागेल.''

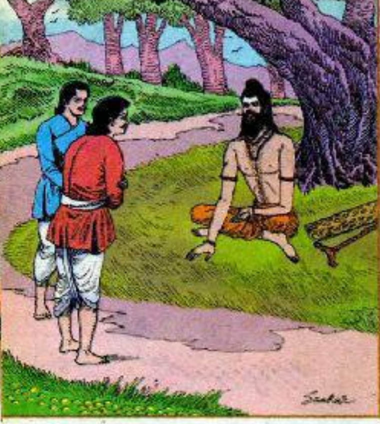
नंतर अनंतने आपल्याबद्दल त्याला सर्व

माहिती दिली. अनंत आणि कमलचे वडील पुरुषोत्तम एकाच गांवात जन्मले आणि वाढले होते. दुसऱ्याला मदत करणे हेच पुरुषोत्तमाचे एकमात्र काम होते. स्वार्थाचा वारा त्याला लागला नव्हता. परंतु स्वार्थ मात्र अनंतात भरपूर भरलेला होता.

एकदां दोघेजण जवळच्या गांवाकडे जात होते. वाटेत त्यांनी एका साधुला पाहिले. तो रस्त्याच्या कडेला पडला होता. त्याच्या पायाला जखम झाली होती. पुरुषोत्तम त्याला मदत करणार होता पण अनंतने नको म्हटले. पुरुषोत्तमने त्याच्याकडे लक्ष न देता झाडाची कांही पाने तोडून आणली आणि त्याचा रस काढून जखमेवर घातला.

थोड्याच वेळांत साधु उठून बसला. पुरुषोत्त-

माच्या खांद्यावर हात ठेवून म्हणाला, "मुला, माझ्याजवळ एक अतिशय प्रभावी ताईत आहे. ज्याच्याजवळ तो असतो, त्याला जे पाहिजे ते मिळते. निराशा त्याच्या पदरी कधीच येत नाही. मी साधु आहे. मला त्या ताईताचा कांही उपयोग नाही. योग्य व्यक्तिच्या स्वाधीन करावा अशी माझी इच्छा आहे. म्हणूनच मी येथे पडण्याचे नाटक केले. हा ताईत घे आणि आयुष्य सुखी कर." असे म्हणून साधुने तो ताईत पुरुषोत्तमला दिला.

पुरुषोत्तम हात जोडून म्हणाला, "स्वामी, मी साधू नाही. परंतु या ताईताचा मला काय उपयोग आहे? जास्त पैसा मिळाला की दुःख येते असे मला वाटते. म्हणून तुम्ही हे दुसऱ्या कोणाला तरी द्या."

साधुने नकारार्थी मान हालविली आणि म्हणाले, "ह्या क्षणापासून हा ताईत तुझा झाला. योग्य व्यक्ती पाहून तूच त्याला दे. मात्र अयोग्य व्यक्तीला दिल्यास अनर्थ होईल."

शेजारी उभा असलेल्या अनंतला वाटत होते की ताईत आपल्याला मिळावा. तो म्हणाला, "स्वामी अनर्थ होईल म्हणजे काय होईल? अयोग्य कोणाला म्हणायचे?"

साधु हंसून म्हणाला, "कांही गोष्टी अश्या असतात की त्या समजण्यासाठी अनुभव यावा लागतो. मी एकदा सांगितले आहे ना की अयोग्य व्यक्तीच्या हाती ताईत गेला तर अनर्थ होईल. म्हणून दीर्घकाल ताईत आपल्याजवळ ठेवू नये."

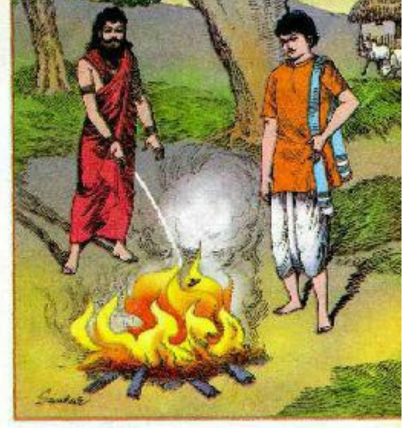
साधुचे बोलणे ऐकून पुरुषोत्तम अनंतला म्हणाला, "मला वाटते हा ताईत तुला हवा आहे. मी आनंदाने देण्यास तयार आहे. कारण माझ्या मते तू अयोग्य व्यक्ती नाहीस." त्याने ताईत अनंतला दिला.

ताईत मिळाल्यानंतर अनंतला जे मागेल ते मिळत गेले. त्याचे प्रत्येक काम यशस्वी होत गेले. परंतु त्याला मिळणारा आनंद तो दुसऱ्याला वाटण्यास कधी तयार झाला नाही. म्हणून लोक त्याला स्वार्थी म्हणू लागले. एक वर्ष पूर्ण झाल्यानंतर तो ताईत कोणाला तरी त्याने देऊन टाकला. परत वर्षानंतर तो त्याच्याकडे परत आला. असे चार वेळा झाल्यानंतर तो खरोखर विरक्त झाला आणि संन्यास घेऊन तो पाताळ गुंफेमध्ये येऊन राहिला.

आपला मित्र अनंताची ही परिस्थिती पाहून पुरुषोत्तमला दुःख झाले. त्याला वाटूं लागले की त्याच्या दुर्दैवाचे कारण आपण आहोत. एकदा तो पाताळ गुंफेत जाऊन त्याला भेटला आणि म्हणाले, "ताईतामुळे तुझी अशी अवस्था होईल ह्याची कल्पना मला नव्हती. जोपर्यंत तुला मोक्ष मिळणार नाही. तोपर्यंत मलाही मोक्ष मिळणार नाही. म्हणून या ताईतापासून तुझी सुटका करण्याचा मी प्रयत्न करीन." त्याने वायदा केला, पण तो मरण पावल्यामुळे पुरा होऊ शकला नाही.

अनंतने त्या ताईताबद्दलची सर्व हकिकत कमलला सांगितली. म्हणाला, "मुला, तुझ्या वडिलांना जोपर्यंत मुक्ती मिळत नाही. तोपर्यंत मलाही मुक्ती मिळणार नाही. याचाच अर्थ असा की त्यांचा आत्मा अजून भटकतो आहे. स्वतःच्या आणि माझ्या मुक्तीसाठी त्याने तुला येथे पाठविले, परंतु ताईताचे रहस्य तुझ्यापासून लपविले. माझ्या स्वार्थासाठी हा ताईत मी तुला देऊं शकत नाही, म्हणून हे रहस्य मी तुला सांगितले. कोणीही हा ताईत एका वर्षापेक्षा जास्त आपल्याजवळ ठेवूं शकत नाही. तू संकटात पडशील आणि मग परत येऊन मला ताईत देऊन जाशील."

कमलने विनयपूर्वक सांगितले, "माझे वडील परोपकारी होते. त्यांना मी मोठा स्वार्थी आहे हे माहित होते. त्यांना माझ्या स्वार्थीपणात परोपकार असावा असे वाटत होते. हाच त्यांचा

मोठेपणा आहे. माझ्या वडिलांच्या आत्म्याला आणि तुम्हाला मुक्ती मिळाली, तर माझ्या स्वार्थाचा उपयोग होईल व मला आनंद मिळेल. तो ताईत तुम्ही मला द्या. मी तुम्हाला वचन देतो की हा ताईत मी माझ्याजवळ ठेवीन."

अनंतने आशीर्वादपूर्वक तो ताईत कमलला दिला. ताईत मिळाल्यावर कमलने जे काम हातांत घेतले, त्यांत त्याला यश मिळत गेले. पण कमलच्या वागण्यांत फरक पडला. जो पैसा ताईतामुळे त्याला मिळत गेला, त्या पैशाचा सदुपयोग म्हणून तो दुःखी कष्टी लोकांना मदत करुं लागला.

एक वर्ष पूर्ण झाले. त्या एका वर्षात कमलने खूप संपत्ती मिळविली. ते संक्रांतीचे दिवस होते. सकाळीच अनंत गुंफेच्या बाहेर पडून सरळ

कमलकडे गेला." कमल, तो ताईत परत मला दे." त्याने कमलला ताईत मागितला.

गळ्यांत लटकत असणारा तो ताईत कमलने अनंतच्या हातावर ठेवला. अनंतने तो उलट-सुलट करुन पाहिला. आणि कमलला म्हणाला, "एक महत्त्वाची गोष्ट मी तुला सांगायला आलो आहे. तुझ्यामुळे तुझ्या वडिलांना मुक्ती मिळाली. मलाही मिळेल. आता तुला ह्या ताईताची कांही जरुरी नाही. दुर्दैवाने परत तो कोणाच्या हातांत पडला तर परत त्याच गोष्टींची सुरवात होईल" असे म्हणून अनंतने तो ताईत आगीत टाकून दिला आणि तो तेथून निघून गेला.

वेताळाने गोष्ट पुरी केली व राजा विक्रमादित्यला तो म्हणाला, "राजा, कमलने स्वार्थाबरोबर परोपकाराचा मार्ग स्वीकारला. आता सांग, स्वार्थ प्रशंसा करण्यायोग्य आहे कां? अनंतच्या आशीर्वादाने ताईतामधील दुष्ट प्रभाव नष्ट झाला ना? त्या स्थितीत अनंतने पहिल्यादां कोणाला आशीर्वाद दिला होता की नाही? माझ्या या प्रश्नांची उत्तरे तुला माहित असूनही तू सांगितली नाहीस तर तुझ्या डोक्याचे तुकडे तुकडे होऊन पडतील."

विक्रमादित्याने सांगितले, "स्वार्थ प्रशंसा करण्याजोगा नाही, परंतु स्वतःच्या फायद्यासाठी जर स्वार्थ असेल, आणि त्यामुळे जर कोणाचे नुकसान होत नसेल, तर स्वार्थ चुकीचा नाही. कमल स्वार्थी होता पण वाईट नव्हता. जे काम तो करीत असे, त्याच्या फळाची आशा तो करीत असे. आतां राहिली ताईताची गोष्ट. अनंतच्या आशीर्वादाने ताईतचा दुष्ट प्रभाव नाहीसा झाला नाही. कमलच्या वडिलांच्या चांगुलपणाने कमलमध्ये चांगला बदल झाला. त्यामुळेच ताईतातील दुष्ट प्रभाव नाहीसा झाला. ताईतामुळे त्यांनी संपत्ती मिळविली, आपले आयुष्य सुखी केले आणि दुःखीकष्टी लोकांना मदत केली. चांगले नाव मिळविले. कमल ताईत मिळण्यासाठी योग्य व्यक्ती झाला होता."

राजाच्या मौन-भंगामुळे वेताळ प्रेतासहित अदृश्य झाला आणि झाडावर जाऊन बसला.

(आधार : कमलेश यांची रचना)

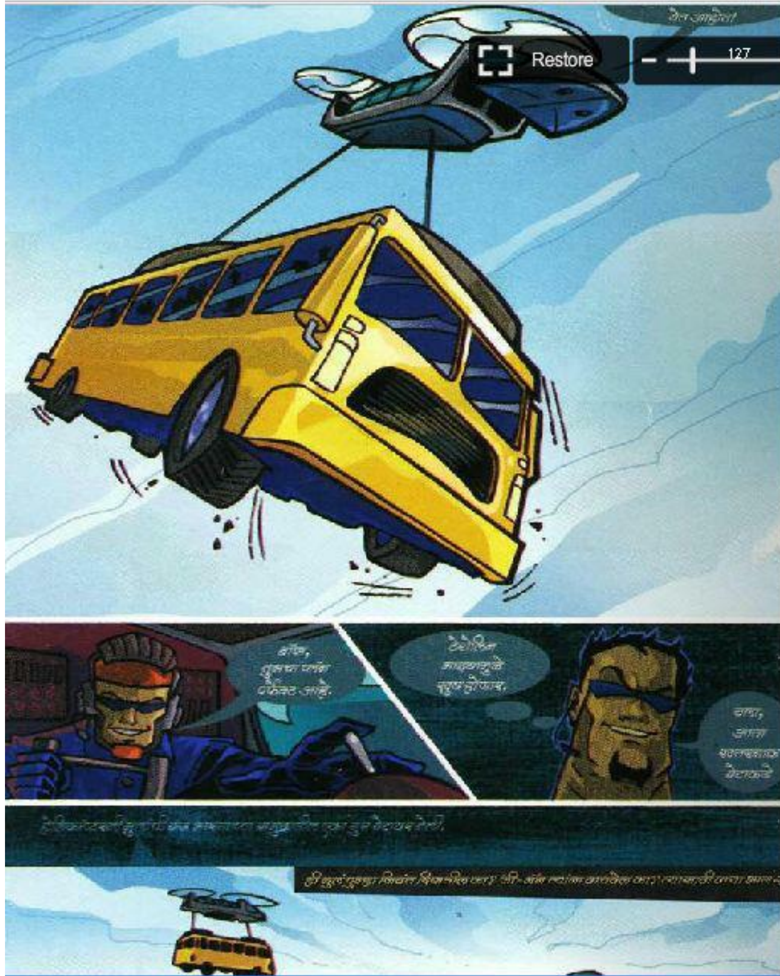
कबुतराची डाक

आपण संदेश कसे धाडतो? सहजच प्रत्येकजण टपाल, फोन, फॅक्स, ई-मेल, तारा, व्हॉईस-मेल व इतर अत्याधुनिक नवी यंत्रें, यांचा विचार करतो. पूर्वी कबुतरांना संदेश पाठवण्यासाठी खास प्रशिक्षण देऊन तयार केले जात होते, हे आपल्याला माहिती आहेच. ही पद्धत आता मोडींत निघाली आहे, असं तुम्हाला वाटतं कां? छे, तसं मुळीच नाही. ओरिसामधल्या कटक या शहरांत पोलिस खात्याकडे एक हजार पाळीव कबुतरे आहेत. इतर पोलिस स्टेशनांकडे संदेश धाडण्यासाठी त्यांचा उपयोग करण्यांत येतो. डोंगराळ प्रदेशांत ही पद्धत उपयोगी ठरते. कबुतरांच्या पायाला एक छोटीशी कुपी बांधलेली असते. त्यांत संदेशाचा मजकूर असतो. ही कबुतरे संदेश घेऊन जातात व त्याचे उत्तर त्याच दिवशी परत घेऊन येतात!

एक वेगळेच शिवमंदिर

बहुतेक सर्व शिवमंदिरांतून शिवाची मूर्ती नसून शिवलिंगाची पूजा केली जाते. हिमालयांतल्या अमरनाथ मंदिरातले बर्फाचे नैसर्गिक शिवलिंग प्रसिद्ध आहे. जेव्हां वर्षातल्या ठराविक महिन्यांत असंख्य यात्रेकरू तिथे येतात, तेव्हां गुहेंतले लिंग उन्हाळ्यांत हळूहळू वितळायला लागते. जिथे पूजेसाठी लिंग नाही, व नटराजाच्या नृत्यमुद्रेतल्या शिवाची पूजा केली जाते, ते मंदिर म्हणजे चिदंबरमचे शिवमंदिर. भरतमुनींच्या नाट्यशास्त्रांत वर्णन केलेल्या नृत्याच्या १०८ मुद्रा या मंदिरात कोरलेल्या आहेत.

प्रवासी

राजेंद्रपुरी या गांवाच्या सीमेवर एक पडकी धर्मशाळा होती. सतत पडणाऱ्या पावसापासून वाचण्यासाठी चार प्रवासी एकामागून एक असे त्या धर्मशाळेत आले. त्यापैकी दोघे तरुण होते, तिसरा म्हातारा साधू होता, त्याची पांढरी दाढी होती. एक तरुण होता, परंतु त्याच्याकडे पाहिल्यावर असे वाटत होते की तो अगदी उनाड तरुण आहे.

ते दोन तरुण झोप येत नसल्यामुळे आपसांत गप्पा मारीत बसले होते. तो म्हातारा साधू पडणाऱ्या पावसाकडे पाहात कांहीतरी गुणगुणत होता. तो उनाड तरुण भिंतीला टेकून बसला होता आणि मधून मधून डुलक्या घेत होता.

त्या दोन तरुणापैकी एकाने दुसऱ्याला विचारुन त्यांची त्यांची नांवे जाणून घेतली. त्यापैकी एकाचे नांव सुनंद होते आणि दुसऱ्याचे नाव आनंद होते.

"तू कोणत्या गांवी राहातोस आणि कोणत्या कामासाठी तू जातो आहेस?" सुनंद विचारुं लागला.

आनंदने उत्तर दिले, "मला गांवात नोकरी मिळाली नाही. ज्यांचे नातेवाईक मोठ्या पदावर आहेत, त्यांनाच त्या गांवात नोकरी मिळते. साध्या, छोट्या नोकरीसाठी पण खूप पैसे द्यावे लागतात. माझ्या जवळ तर एक नवा पैसा पण नाही. मला समजले की राजेंद्रपुरी शहरात योग्यतेनुसार नोकऱ्या मिळतात, म्हणून इतक्या लांब आलो. संस्कृत, गणित, व शास्त्र ह्या विषयांत मी प्रवीण आहे. कोणत्या तरी चांगल्या शाळेत नोकरी मिळेल ह्या आशेने आलो आहे. पण तू तुझ्याबद्दल कांहीच सांगितले नाहीस?"

त्याच्या बोलण्यावर आनंद थोडे हंसला आणि म्हणाला, "बरोबर, कोणीतरी म्हटले आहे ना! "दुरुन डोंगर साजरे." आपल्या दोघांची स्थिती सारखीच आहे. मी राजेंद्रपुरीचा राहणारा आहे. ज्या तऱ्हेची परिस्थिती तुमच्या राज्यांत

आहे तशीच परिस्थिती इथे आहे. मी तलवार चालविण्यांत आणि घोड्यावर बसण्यांत पटाईत आहे. पण मला शिपायाची नोकरी मिळत नाही. मी लांच देऊं शकत नाही म्हणून नोकरी मिळत नाही. तुमच्या राज्याची स्तुती ऐकली, ऐकले की तुमच्या राज्यांत पात्रता असणाऱ्यांना सहज नोकरी मिळते. म्हणून तिकडे चाललो होतो. आपल्या दोघांच्या हकिकतीवरुन असे वाटते की कोणीतरी खोटे सांगून आपल्याला फसवत तर नाही ना?''

''आपल्या दोन्ही राज्यांबद्दल असा खोटा प्रचार कोण करतो आहे, तेच कळत नाही.'' आनंद म्हणाला.

तो म्हातारा साधू त्या दोन तरुणांच्या गप्पा निमूटपणे ऐकत होता. तो मध्येच म्हणाला, ''मला माहित आहे. मी खूप राज्यांतून प्रवास करीत असतो. ज्या अनीती आणि अन्यायाबद्दल तुम्ही बोलत आहात, तो जवळजवळ सर्व राज्यांतून आहे. व्यवस्थित राज्यकारभार आणि प्रजेचे सुख हे केवळ राजाच्या हातांत नाही. त्या करिता राज्यांतील मंत्री, कोषाध्यक्ष, सेनाधिकारी आणि उच्च पदावर असणाऱ्या सर्व लोकांचे सहकार्य पाहिजे. राजा कितीही चांगला असला तरी कांहीही करुं शकत नाही. राजाला खूष ठेवण्यासाठी आणि आपला स्वार्थ साधण्यासाठी हे अधिकारी राज्यांत सुव्यवस्था आहे आणि लोक समाधानाने नांदत आहेत, असा प्रचार करतात. आणि शेजारच्या राज्याकडून होणारे आक्रमण थांबवूं शकतात. त्या प्रचारामागे त्यांचा स्वार्थ आणि दुष्ट बुद्धी दिसून येते. तसा प्रचार करुन हे लोक राजाला निष्क्रिय बनवितात.'' साधूचे बोलणे ऐकून त्या तरुणाने ''ह्या परिस्थितींत कांही सुधारणा होऊं शकत नाही कां?'' असे विचारले.

''होऊं शकते. पूर्वीच्या काळीं राजे जनतेचे हित हेच आपले कर्तव्य मानीत होते. ते नेहमी वेष पालटून देशांत फिरत असत. त्यामुळे त्यांना राज्यांतील समस्याची ओळख होत असे. जनतेचे दुःख ते दूर करीत असत. परंतु आतां तसे होत नाही. म्हणून स्वार्थी अधिकाऱ्यांना आपले काम करणे सोपे जाते. त्याकाळीं राजे आपल्या कर्तव्याचे पालन करीत असत. आतां तुम्ही तरुणांनी एकत्र येऊन हे काम केले पाहिजे. सरकारला जाऊन भेटून राज्यांतील समस्या

त्यांच्यापुढे मांडल्या पाहिजेत. राजाचे लक्ष कर्तव्याकडे लावणे हे तुम्हा तरुण लोकांचे काम आहे. राजा चांगल्या स्वभावाचा असेल, त्याच्या मनांत जनतेबद्दल प्रेम असेल, तर जनतेच्या समस्या सोडवून परिस्थिती बदलू शकते.'' साधूने त्यांना उत्साह देत सांगितले.

भिंतीला टेकून बसलेला तो चौथा युवक त्यांचे बोलणे लक्षपूर्वक ऐकत होता. तो एकदम उठून त्या तिघांच्याकडे आला नि म्हणाला, ''तुमची तिघांची बोलणी मी ऐकली आहेत. या परिस्थितीत लवकरच बदल होईल. त्याच्यासाठी मी जरुर प्रयत्न करीन'' पुढे तो म्हणाला, ''सुनंद, राजेंद्रपुरीत तुला चांगली नोकरी मिळेल, अशी व्यवस्था मी करीन. त्याच बरोबर आनंदलाही त्याच्या योग्यतेप्रमाणे नोकरी देण्यासाठी प्रयास करीन. तिथला राजा माझा चांगला मित्र आहे.''

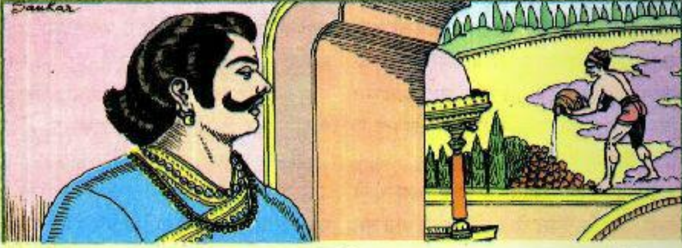
ते दोघे तरुण उपहासाने म्हणाले, ''पण आपण कोण आहात हे तर सांगितलेच नाही.''

तो तरुण हंसला आणि म्हणाला, ''मी राजेंद्रपुरी राज्याचा युवराज, रवितेज वर्मा आहे. लवकरच मला राज्याभिषेक होणार आहे. सिंहासनावर बसण्याआधी देशाची स्थिती पहाण्यासाठी मी बहुरुपी बनून सगळीकडे फिरतो आहे.'' असे म्हणून त्याने आपली पगडी काढली, खोट्या लावलेल्या दाढी-मिश्या काढून टाकल्या.

ते दोघे तरुण आश्चर्यचकित होऊन बघत राहिले. नंतर हात जोडून त्यांनी युवराजाला नमस्कार केला. युवराजाने साधूला नमस्कार केला, व तो म्हणाला, ''राज्यांतील अनीती थांबविण्या-साठी फक्त राजा एकटाच कांही करु शकत नाही. राज्यातील अधिकारी नीतीने चालणारे पाहिजेत. जनतेची स्थिती समजण्यासाठी राजाने नेहमी प्रयत्नशील राहिले पाहिजे. तुम्ही ह्या जो सल्ला दिलात तो अगदी उत्तम आहे. त्याकरिता मी तुमचा आभारी आहे. राजधानीत होणाऱ्या राज्याभिषेक समारंभाला आपण अवश्य यावे आमि आशीर्वाद द्यावा. माझी आपल्याला ही सविनय विनंती आहे.

साधुने हंसून हो या अर्थी मान हालवली आणि त्याला आशीर्वाद दिला.

लांचखाऊ

ब्रह्मदत्त काशीच्या गादीवर असतां बोधिसत्व त्याच्या पदरी क्रयाधिकारी म्हणून काम करीत होते.

क्रयाधिकाऱ्यावर राज्यासाठी लागणाऱ्या हत्ती, घोडे वगैरे प्राण्यांची, शस्त्रास्त्रांची व इतर वस्तूंची खरेदी करण्याची जबाबदारी असे. अर्थातच त्याने प्राणी व पदार्थांच्या गुणधर्माची पारख करून किंमत ठरवायची असे. या कामात लांचलुचपतीला खूप जागा असे. परंतु बोधिसत्व इमानेइतबारे सर्व प्राण्यांची व मालाची चांगली पारख करून योग्य त्या किंमतीला ती खरेदी करीत असत.

ब्रह्मदत्त राजा फार लोभी व संशयी स्वभावाचा होता. त्याच्या मनांत आपल्या क्रयाधिकाऱ्याविषयी संशय होता. योग्य किंमतीपेक्षा जास्त किंमत देऊन स्वतःसाठी त्यांतून कांही रक्कम उचलीत असावा. कांही दरबाऱ्यांच्या तोंडी त्याने बोधिसत्वांविरुद्ध तक्रार ऐकली होती, कीं हा जर या पदावर राहला तर थोड्याच दिवसांनी राज्याचं दिवाळं निघायचं.

ह्या विचारात असतां एकदां राजोद्यानाच्या बाजूने राजवाड्याची जी खिडकी होती ती राजाने उघडली. एक माळी उन्हातान्हांत झाडांना पाणी घालीत होता, तो राजाला दिसला. 'किती इमानदार माणूस आहे, नाही तर इतक्या उन्हांत घाम गाळून याने झाडांना पाणी लावले असते कां?' असे राजाला वाटले.

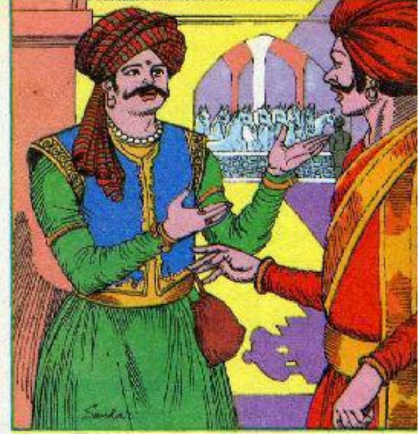
दुसऱ्या दिवशी राजाने त्या माळ्याला बोलावून त्याला बोधिसत्वांच्या जागी क्रयाधिकाऱ्याच्या पदावर नेमले. राजाला वाटले की हा नवा अधिकारी खरेदी करतांना प्रामाणिकपणाने स्वस्तांत खरेदी करून राज्याचे पैसे वांचवील. परंतु झाले उलटे, तो जातीनेच दरिद्री होता. हातांत आलेली संधी कां दवडावी, म्हणून तो जास्त किंमत देऊन खरेदी करूं लागला. माल विकणारे व्यापारी त्याच्या हातावर चार पैसे ठेवून मालाची किंमत वाढवून घेऊं लागले. माळ्याला मालाच्या गुणधर्माची माहिती नव्हती. म्हणून हलका माल जास्त किंमतीला खरेदी होऊं लागला. कधीकधी व्यापाऱ्यांचे नुकसान सुद्धां होई. कारण मालाची पारख नसल्यामुळे तो सांगेल ती रक्कम व्यापाऱ्यांना

मान्य करावी लागे. त्यांचा माल विकत घेणारा राजाचा क्रयाधिकारी, म्हणून फायदा होवो अगर नुकसान, त्याच्याविरुद्ध 'ब्र' काढण्याची हिंमत नसल्यामुळे, तो जी किंमत सांगे, त्या किंमतीला माल देऊन व्यापारी निघून जात. कोणी त्यांच्यावर अन्याय होतो आहे. असे उघडपणे बोलायला तयारच नव्हता.

एके दिवशी परदेशांतून एक घोड्याचा व्यापारी उत्तम जातीचे पांचशे घोडे घेऊन काशीच्या राजाकडे आला. राजाने लगेच आपल्या दरबारी क्रयाधिकाऱ्याकडे निरोप पाठवून त्याला सांगितले, की घोड्यांची पारख करून घोडे चांगले असले तर घेऊन त्यांची किंमत देऊन टाकावी.

क्रयाधिकाऱ्याने पांचशे घोड्यांची पारख केली व किंमत एका पायली तांदुळाहून जास्त असणे शक्य नाही असे मनाशी ठरवून पांचशे घोड्यांना मिळून एक पायली तांदूळ द्यायला आज्ञा केली व घोड्यांना तबेल्यांत नेऊन बांधायला सांगितले.

घोड्यांच्या व्यापाऱ्याला तर धक्काच बसला. आपण किती मूर्खपणा केला? तरी इतर व्यापाऱ्यांप्रमाणे पुढे निघून जायच्या ऐवजी त्याने सरळ महाराजांपर्यंत वर्दी कशी पोचवायची याविषयी राज्याचे जुने क्रयाधिकारी बोधिसत्व यांना भेटून त्याच्यावर जो अन्याय झाला होता तो सांगून त्यांचा सल्ला विचारला. बोधिसत्वांनी सर्व ऐकून घेतले व म्हणाले - "हे पहा, मी सांगतो तसे करा. या नव्या क्रयाधिकाऱ्याला मनःशांती मिळावी यासाठी पहिल्याने याच्या हातावर कांही रक्कम ठेवा व नंतर त्याला विचारा - 'आपण आमच्या घोड्यांची किंमत एक पायली तांदूळ सांगितलीत ती ठीकच आहे. तर एक विनंती आहे, आपण या पायलीभर तांदुळांची किंमत किती हे महाराजांसमक्ष

दरबारांत सांगू शकाल का?' क्रयाधिकाऱ्याने ते मान्य केले तर त्याला राजाच्या दरबारांत घेऊन या. त्यावेळी मी तेथे असेन. तुमच्यावर अन्याय होऊ नये. यासाठी सर्व आवश्यक ते करीन."

बोधिसत्वांनी सांगितले त्याप्रमाणे त्या घोड्यांच्या व्यापाऱ्याने क्रयाधिकाऱ्याच्या हातावर कांही पैसे ठेवले आणि बोधिसत्वांनी विचारायला सांगितले होते, तसे क्रयाधिकाऱ्याला विचारले.

क्रयाधिकारी तर खूषच झाला व म्हणाला - "त्यात काय! एक पायली तांदुळाची किंमत सांगणं तेवढं कठीण कांहीच नाही. उद्यां महाराजांना दरबारांत जाऊन मी सांगतो आणि त्यांच्याकडून होकार घेववितो."

दुसऱ्या दिवशी दरबार भरला. खचाखच गर्दी होती. सर्व मंत्री व सर्व अधिकारी हजर होते. महाराजांची परवानगी मागून बोधिसत्वसुद्धा दरबारात आले होते. घोड्यांचा व्यापारी राजाला अभिवादन करून म्हणाला - "महाराज! आपल्या

नव्या क्रयाधिकाऱ्यांनी माझ्या पांचशे घोड्यांची किंमत एक पायली तांदूळ म्हणून ठरवून दिली आहे; ती ठीकच आहे. परंतु मला यात एक शंका राहिली आहे या एक पायली तांदुळाची किंमत किती मानावयाची?''

तोपर्यंत राजाला घडलेली गोष्ट कांहीच माहीत नव्हती. म्हणून त्याला आश्चर्यच वाटले. त्याने नव्या क्रयाधिकाऱ्याला विचारले - ''पांचशे घोड्यांची किंमत तू काय ठरवून दिलीस?''

''प्रभो! एक पायली तांदूळ!'' क्रयाधिकारी म्हणाला.

''अस्सं! फार छान, पांचशे घोड्यांची किंमत एक पायली तांदूळ असेल तर पायलीभर तांदुळाची किंमत किती?'' राजाने विचारले.

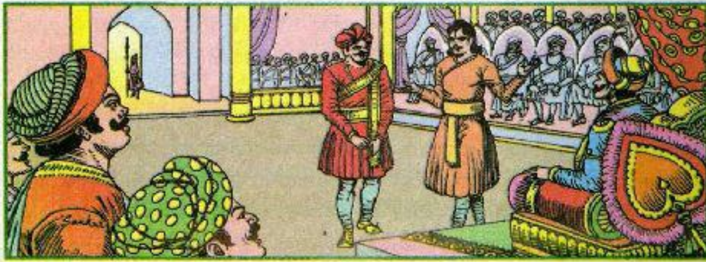
क्रयाधिकारी मागेपुढे न पाहतां एकदम म्हणाला - ''पायलीभर तांदुळांची किंमत किती विचारतां, प्रभो? सर्व काशीराज्य आणि त्याची मांडलिक राज्ये मिळून जितकी किंमत होईल तितकी!''

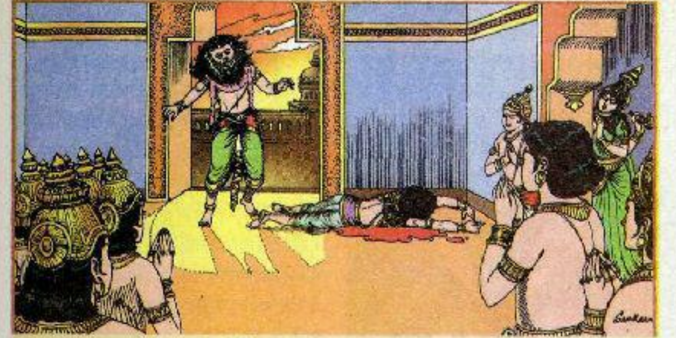
ते विचित्र उत्तर ऐकून मंत्री व राज्याचे इतर अधिकारी प्रमुख नागरिक हंसत टाळ्या वाजवू लागले. हंसूनहंसून त्यांच्या पोटांत दुखू लागले.

त्यांच्यापैकी एका नागरिकाने उठून नव्या क्रयाधिकाऱ्याला विचारले - ''आजपर्यंत राज्याची किंमत किती हे ठरविणे अशक्य वाटत होते आम्हाला. परंतु आज कळले की सर्व काशीराज्याची किंमत तू सांगतो आहेस तशी पायली भर तांदूळ इतकीच आहे. तुझ्या बुद्धिमत्तेचं कौतुक करावं तेवढं थोडंच आहे!''

तेव्हां बोधिसत्व दरबारात उभे राहून म्हणाले - ''या क्रयाधिकाऱ्याने सांगितले ते खरे आहे! त्यांत आश्चर्य करण्यासारखे काय आहे? त्याला हंसण्यात व त्याची थट्टा करण्यात काय अर्थ आहे? त्याने पांचशे घोड्यांची किंमत एक पायली तांदूळ सांगितली आणि एक पायली तांदुळाची किंमत सर्व काशी राज्य व त्याची मांडलिक राज्ये एवढी त्याने सांगितली. त्याप्रमाणे पांचशे घोड्यांची किंमत काशी राज्य व मांडलिक राज्य एवढी झाली हे कळते. म्हणून क्रयाधिकाऱ्याने पांचशे घोड्यांची किंमत ठरविली ती न्याय्य आहे.''

बोधिसत्व म्हणाले ते ऐकून सर्व दरबारी थक्क झाले. चौकशी केल्यावर घडलेली गोष्ट कळली. तेव्हां काशी राजाला आपली चूक कळली व त्याने लांचखाऊ क्रयाधिकाऱ्याला कामावरून कमी करून पुन्हां बोधिसत्वांना त्या पदावर नेमले.

विष्णु पुराण

हिरण्यकश्यपाने प्रल्हादाला मिठी मारून म्हटले - ''प्रल्हादा! तुझ्यामुळे मला माझा हाडवैरी विष्णू ह्याच्यावर सूड उगवायला संधी मिळत आहे!'' असे म्हणत हिरण्यकश्यपाने आपली गदा उचलली आणि नरसिंहावतार घेऊन आलेल्या विष्णूशी द्वंद्वाला पुढे सरसावला. शेवटी नरसिंहाने भयंकर गर्जना केली आणि हिरण्यकश्यपावर झडप मारून त्याला उचलले आणि सभामंडपाच्या दाराजवळ घेऊन गेला.

दाराच्या उंबरठ्यावर बसून नरसिंहाने हिरण्यकश्यपाला मांडीवर उताणे झोपविले, आणि आपल्या तीक्ष्ण नखांनी कश्यपाचे पोट फाडून त्याला ठार केले.

राक्षसवीर नरसिंहावर हल्ला करायला धावले. विष्णुचक्राने त्यांचा संहार केला.

नरसिंहाने आंतड्यांचा हार स्वतःच्या गळ्यांत घालून घेतला आणि उग्र अट्टाहास केला. ते उग्ररूप पाहून सर्व देव भयभीत झाले. त्यावेळी प्रल्हाद नरसिंहावतार रूपांतील विष्णूचे स्तवन करू लागला.

''आपल्या वडिलांची अंत्येष्टी वगैरे करून राज्यव्यवस्था पहा,'' असा प्रल्हादाला नरसिंहाने आशीर्वाद दिला. नरसिंहावतारातील विष्णू अंतर्धान पावला. जयविजय यांचा अशा तऱ्हेने पहिला जन्म संपला.

विष्णूच्या आज्ञेप्रमाणे प्रल्हादाने चिरकाल राज्य केले व आपला पुत्र विरोचन याला राज्याभिषेक करून विष्णूची भक्ती करण्यासाठी वानप्रस्थाश्रम ग्रहण केला. विरोचनानंतर त्याचा मुलगा बळी गादीवर आला. क्षीरसागराचं मंथन झालं, त्यावेळी उच्चश्रवा नावांचा जो घोडा निघाला होता तो बळीने बळकावला होता.

६. त्रिविक्रम वामनावतार

राक्षसांचा शिल्पकार मयासुर याने त्याला भूमीवर, पाण्यावर आणि अंतरिक्षांत चालू शकणारं एक वाहन तयार करून दिलं.

अमृत त्यांना मिळूं नये यासाठी जी लबाडी झाली होती त्याचा प्रतिकार करण्याच्या हेतूने बलीने देवांशी युद्ध सुरू केले. अमृतप्राप्ती व्या सहाय्याने देवांनी राक्षसांना शौर्याने व साहसाने तोंड दिले. बलीचे इंद्राशी भयंकर युद्ध झाले. देव-दानवांची समोरासमोर व गनिमी काव्याने अनेक युद्धे झाली. या युद्धांत राक्षसांचा पूर्ण पराभव झाला. राक्षसांचे गुरु शुक्राचार्य यांनी संजीवनी विद्येचा प्रयोग करून राक्षसांना पुनर्जीवित केले.

पराभव झाल्याने बलीचे धैर्य खचले नाही. द्विगुणित उत्साहाने त्याने राक्षस सैन्यांची जुळवा-जुळव केली आणि सर्व भूमंडल जिंकले आणि त्याच्यावर उत्तम तऱ्हेने राज्य करू लागला आणि चक्रवर्ती या नामे प्रसिद्ध झाला. शुक्राचार्यांनी त्याच्या हस्ते शंभर अश्वमेध यज्ञ करविले.

बलीचा उत्साह वाढला व त्याने स्वर्गावर स्वारी केली. त्याच्या समोर टिकाव न लागल्याने इंद्रादि देव स्वर्ग सोडून अरण्यांच्या आश्रयाला गेले. दिक्पाल बली चक्रवर्तीसमोर नमले. बलीचक्रवर्तीचे राज्य स्वर्ग, मृत्यू व पाताळ लोकांत निरंकुश झाले. बली धर्म व न्यायाने राज्य करीत असतां इंद्राची आई अदिती, पती कश्यप महर्षी यांच्याकडे गेली व आपली अपत्ये जे देव व इंद्र वगैरे, शचीसह अरण्यांत पळून गेले असल्याचे सांगून त्यांना परत स्वर्गाचे राज्य प्राप्त होईल, असा कांही मार्ग सुचविण्यास सांगितले.

त्यासाठी कश्यपाने विष्णूचे स्मरण करून व्रते व अनुष्ठाने करण्यास सांगितले. अदितीने त्या प्रमाणे व्रते व अनुष्ठाने करून विष्णूला प्रसन्न केले. विष्णूने तिच्या पोटी जन्म घेऊन देवांवरचे हे संकट दूर करण्याचे वचन दिले.

त्याप्रमाणे विष्णूने कश्यप व अदितीच्या पोटी वामनरूपात, म्हणजे एका गिड्ड्याच्या रूपांत, जन्माला येऊन दशावतारांपैकी पांचवा वामनावतार धारण केला.

वामन उपनयन संस्कार झाल्यावर वेदांचे अध्ययन पूर्ण करून, व इंद्राचा धाकटा भाऊ म्हणून, अदिती मातेच्या घरी वाढूं लागला. त्यावेळी बली नर्मदातीरी सर्व यज्ञ यागात श्रेष्ठ असा विश्वजित् याग करण्यात गुंतला होता. बली मोठ मोठी दाने करीत होता.

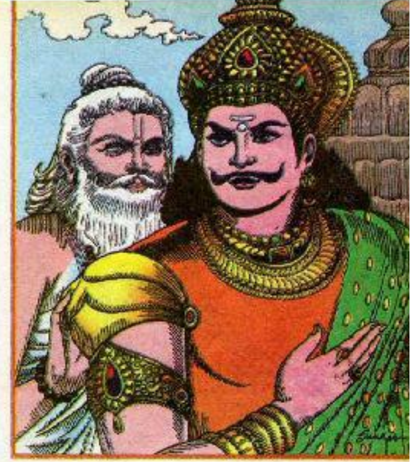
वामन एका बटूच्या रूपे कृष्णाजिन, कमंडलू वगैरे धारण करून, एक छत्री घेऊन व खडावा घालून ब्रह्म तेज चेहऱ्यावर झळकत आहे, अशा थाटाने बली चक्रवर्तीकडे आला. हळूंहळूं पावले टाकीत एका गोंडस बालकाला येत असलेला पाहून यज्ञमंडपातले सर्व लोक कुतूहलाने वामनाकडे पहात राहले. बली चक्रवर्ती वामनाला आनंदाने सामोरा गेला.

वामनाला पाहून बली चक्रवर्तीला अत्यानंद झाला. त्याने वामनाला विचारले - ''बाळा, कोण रे तू? तुला बटुरूपात आम्ही पहिल्यानेच पाहातो आहे. कोठे जाण्याचा विचार आहे?''

वामन म्हणाला - ''मी तुझ्याचकडे आलो आहे, राजा! मी कोणाचं नांव सांगू, सर्वच माझे आहेत! परंतु मी तूर्त एकटाच आहे. एक भिक्षुक आहे! तुझे आजोबा पण शूरवीर होऊन गेले. आपल्या पराक्रमाने तू आपली कीर्ती, त्रिलोकांत स्थापन केली आहेस!'' ते ऐकून बळी थट्टा करीत म्हणाला - ''तुझं बोलणं मोठे विचित्र दिसतं आहे! तू माझ्या पराक्रमाच्या गोष्टी बोलत आहेस. माझ्याशी द्वंद्वयुद्धाला तर आला नाहीस ना? मी यावेळी यज्ञ दीक्षा घेतली आहे, म्हणून मला युद्धाचा उत्साहही नाही!''

''हे बली चक्रवर्ती, हे तू काय म्हणतोस? तू माझ्याशी थट्टा करीत असं बोलतो आहेस! परंतु तुझ्या थोर पराक्रमाच्या गोष्टी दिगन्तात पसरल्या आहेत. तुझ्याशी बरोबरी मी काय करणार? तू जे दान करून एवढी कीर्ती संपादन केली आहेस, ती ऐकून मी तुझ्याकडे एक याचक होऊन आलो आहे!''

''अस्सं होय! मग तू काय वाटेल ते माग, मी द्यायला सिद्ध आहे!'' बली म्हणाला. तेव्हां

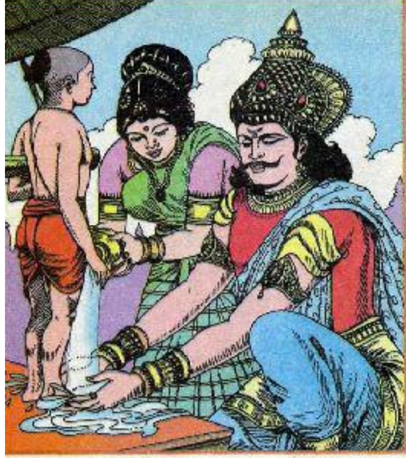

शुक्राचार्यांनी बलीला बाजूला बोलावून सावध केले - ''तो वामन बटू नसून, स्वतः विष्णूच ते रूप घेऊन आला आहे! तुला फसवून तुझे सर्वस्व हरण करण्यासाठी आला आहे! त्याला कसलेही दान करण्याचा विचार सोड!''

बली म्हणाला - ''विष्णू सारखा पराक्रमी माझ्याकडे भिक्षुक होऊन आला आहे; हे माझे केवढे भाग्य! एवढेच नव्हे तर माझा मोठा विजयच नाही का? मी दान करण्याचं वचन दिलं आहे, आतां नकार देऊन असत्य भाषण करूं का?''

''आत्मरक्षणासाठी हे सत्य व हे असत्य असे मनात धरून बसतां कामा नये! अशा धर्माचं पालन करणं म्हणजे आत्महत्येसमान आहे!''

''त्याने माझे काही केले, कांहीही झाले तरी तो माझा पराभव होऊं शकत नाही, मी दानवीर, धर्मवीर म्हणूनच म्हणविला जाईन! शिबीचक्रवर्ती

सारखी दानशूर म्हणवून घेण्याची महत्वाकांक्षाही माझ्या मनांत नाही. मी देतो असे सांगून भीतीने आतां देत नाही असे सांगून भितरा म्हणवून घेऊं कां?'' बली म्हणाला.

ते ऐकून शुक्राचार्यांना भयंकर राग आला. ते म्हणाले - ''मी तुझा गुरु म्हणून तुझ्या हिताचे ते सांगितले व ते न ऐकतां तू माझा सदुपदेश धिक्कारून हट्टाला पेटला आहेस. तर तू आपलं राज्य व सर्वस्व घालवून बसशील, असा मी तुला शाप देतो.'' बली म्हणाला - ''गुरुदेव! मला शाप दिलात, तो व्यर्थच झाला. कारण मी सर्व गोष्टींना तयार होऊनच दान करायला सिद्ध झालो आहे ना! गुरूच्या उपदेशाचा धिःकार करून मी जो शाप मिळविला, तो विष्णूनेच देवविला, ही गोष्ट त्या विष्णूला माहीत झाली आहे. आता त्याने मला अन्यायाने फसविले असे होणार नाही. तुमच्या शापाचा परिणाम शेवटी माझ्या हिताचाच ठरेल. म्हणून मी हा शाप आनंदाने स्वीकारतो.''

ते ऐकून शुक्राचार्य निरुत्तरच झाले, बली वामनाकडे जाऊं लागला तेव्हां शुक्राचार्य म्हणाले - ''हे दानवनाथ! विष्णू भिक्षा मागायला येऊन तुला भिकारी किंवा आणखी काय करील, माहीत नाही. तुझं हे त्रिलोकाधिपत्य, सर्व वैभव व संपदा ही इतके कष्ट करून कशाला संपादन केलीस? देह असेल तर ना हे सर्व उपयोगी रहाते!''

बली म्हणाला - ''राज्य, संपत्ति व वैभव ही शाश्वत नाहीत; ही जशी आली तशीच जाणार नाहीत का? हे शरीर देखील शाश्वत नसतंच!''

शुक्र म्हणाला - ''तुझा हा नाश तुझ्या एकट्याचाच नाही, दानवकुलाचा आहे, हे तुला कळायला हवे!''

''एवढेच नव्हे, एका दानवकुलोत्पन्नाने धर्माचे पालन केले आणि विष्णूला भिक्षा घातली. अशी दानवकुलाची कीर्ती सुद्धा होईल नाही का?'' असे म्हणत बली वामनाजवळ गेला.

दानवराज्ञी विंध्यावलीने स्वर्णकलशाने पाणी ओतले व सोन्याच्या ताम्हनात वामनाचे पाय धुतलेले पाणी आपल्या मस्तकावर सिंचन करून बली वामनाला म्हणाला - ''हे वामनरूपा! तुझ्यासारख्याने माझ्याकडे दान भिक्षा मागायला यावे, हे माझं सुकृतच म्हटलं पाहिजे! तुला जे पाहिजे असेल ते माग! राज्य, संपदा, राजवाडा, मणी, सुंदर स्त्रिया, उपजाऊ जमीन, सर्व साम्राज्य; किंबहुना माझा हा देह सुद्धां तुझाच आहे!''

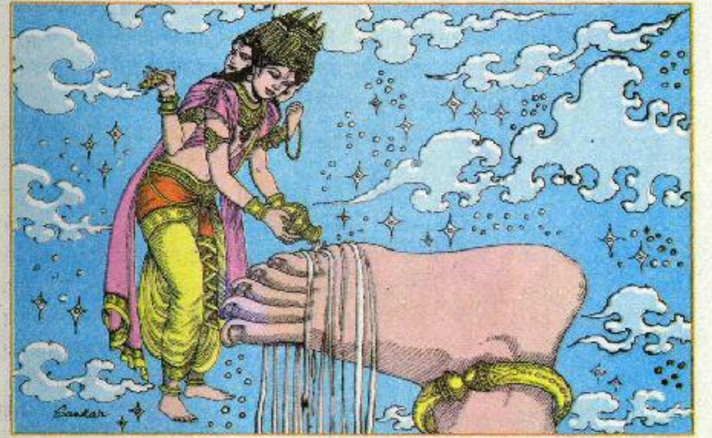
वामन म्हणाला - ''हे महाबली, जरा थांब!

तू हे सर्व जे म्हणालास त्याची मला काय गरज? कृष्णाजिन धारण करणाऱ्या माझ्यासारख्या ब्रह्मचाऱ्याला फक्त तीन पावलाएवढी जागा मला पुरे! तीन पावलाएवढी जमीन! दिगन्तांपर्यंत पसरलेल्या साम्राज्यांतला अगदी लहानसा तुकडा सुद्धां मला त्रिलोक मिळाल्यासारखाच आहे!''

''ठीक, तर ती तीन पावलंभर जागा घे!'' असे म्हणत बली जलकलशाने अर्ध्य देऊ लागला, तेव्हां तोटीतून पाणीच आले नाही. कारण शुक्र सूक्ष्म रूप धारण करून तोटीच्या तोंडाजवळ येऊन बसले व त्यांनी पाणी पडूं दिले नाही.

वामनाने दर्भाची कांडी घेऊन तोटीत कांही अडकले असल्यास ते काढण्यासाठी कोरून पाहिले. त्यामुळें शुक्राचार्यांचा एक डोळा फुटला व ते एकाक्ष झाले. अडथळा बाजूला होताच बलीच्या हाताने वामनाच्या ओंजळीत पाणी पडले. दानविधी पूर्ण होताच बली म्हणाला - ''आतां तू आपल्या पावलांनी मोजून जागा घे!''

वामनाचा देह एकाएकी वाढला आणि त्याला विराट रूप आले. लांबी रुंदी एवढी वाढली की सर्व पृथ्वी एका पावलाने व्याप्त झाली. वामनाच्या विराटरूप पावलाची सावली सर्व भूतलावर पसरली व सर्वत्र अंधकार पसरला. नंतर सर्व आकाश दुसऱ्या पावलाने मोजले गेले. सूर्यचंद्र व सर्व नक्षत्रमंडल त्याच्या पावलाला लागलेल्या रेणुकणासारखे दिसू लागले. तेव्हां ब्रह्मदेवाने आपल्या कमंडलातल्या पाण्याने विष्णुपादावर अभिषेक केला. त्या विष्णुपादावरून घसरून जे पाणी वाहूं लागले, ते आकाशगंगा होऊन स्वर्गांत मंदाकिनी नामे वाहू लागले.

''बली चक्रवर्ती! मी आपले तिसरे पाऊल कोठे ठेवूं?'' असे त्रिविक्रम वामनाने विचारले. बली म्हणाला - ''हे त्रिविक्रमा! हे पहा माझे डोके, यावर ठेव!'' असे म्हणत बलीने समोर डोके वांकविले.

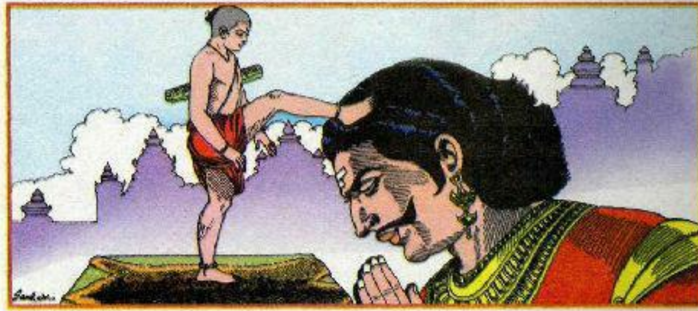
विष्णूने आपले विराटरूप सोडले आणि स्वस्वरूप वामनरूपे प्रकट होऊन आपले तिसरे पाऊल बलीच्या डोक्यावर ठेवले व म्हणाला - ''बली, माझ्या दोन पावलांनी पृथ्वी व आकाश दोन्ही व्याप्त केले. पण तिसरे पाऊल कांही तुझ्या सर्व डोक्याला व्याप्त करू शकत नाही!''

तेव्हां प्रल्हादाने येऊन म्हटले - ''माझा नातू बली तुझा शत्रू होऊंच शकत नाही! त्याच्यावर करुणा, कृपा कर!'' या शब्दांत प्रल्हादाने विनविले.

बलीची राणी विंध्यावली म्हणाली - ''हे वामन श्रेष्ठा! माझ्या पतीस कोणत्याही प्रकारची हानी होणार नाही, असा अनुग्रह करणेच तुला योग्य होईल!''

वामन म्हणाला - ''माते! तुझ्या पतीस, केव्हांही, कशा प्रकारचीही हानी करणे कोणालाही शक्य होणार नाही! म्हणून तर मी एक याचक होऊन आलो व दान मागितले; त्याचे धर्मबल असेच आहे!'' नंतर प्रल्हादाकडे वळून तो म्हणाला - ''बली मला किती प्रियपात्र आहे, माहीत आहे का?'' असे म्हणत वामन विष्णुरूपांत लांब वेताच्या दंडासहित प्रकट झाला.

नंतर म्हणाला - ''हे बली चक्रवर्ती! आजपर्यंत तुझी बरोबरी करूं शकेल असा कोणी जन्मलाच नाही व पुढेही जन्मणार नाही! आदर्श शासन करणाऱ्या चक्रवर्तींत तुझेच नांव प्रथम राहील. मी तुला भूतलांत पाठवीत आहे. तू पाताळ लोकाचा अधिपती म्हणून राहशील आणि शांति व सुखपूर्वक चिरंजीवी होशील. तुझी राणी, तुझे आजोबा प्रल्हाद तुझ्याबरोबरच राहतील. तुझ्या भूतलांच्या द्वारावर मी सर्वदा दिसेन व दंडपाणी म्हणून सर्वांचे रक्षण करीत, तुझे रक्षण करीन!'' असे म्हणत वामन अंतर्धान पावला.

चतुर मुलगा आणि दुष्ट सैतान

आफ्रिकेतील अतिशय घनदाट जंगलात एक गांव होते. त्या गांवात मोबुतो आपली बायको जेली आणि चतुर तरुण मुलगा एडने यांच्याबरोबर राहात होता. मोबुतोने गांवाच्या बाहेर जमिनीत कसावा (एक प्रकारचे धान्य) पेरले होते. त्यांच्या कुटुंबाला कसावापासून तयार झालेले पदार्थ फार आवडत असत.

कसावाचे पिक तयार होऊन कापणी करण्याची वेळ आली. मोबुतो आणि त्याची बायको जेली शेतावर गेले. मोबुतो म्हणाला, ''उद्या आपण कसावाचा दलिया मटणाबरोबर खाऊ.''

जेलीच्या मनात उद्याच कसावाचा दलिया बनवता येईल की नाही याबद्दल शंका होती. ती म्हणाली, ''दलिया (रवा) करण्यासाठी मला कसावा साफ करुन कुटावा लागेल. हे सगळे काम आजच कसे होईल? तेव्हां आणखी एक दिवस तरी वाट पहावी लागेल.''

ते दोघे शेतावर पोहोचले. पण शेताची अवस्था पाहून त्यांना धक्का बसला. सगळे पीक मुळापासून उखडून टाकले होते आणि कसावा घेऊन गेले होते. ''आपण लुटले गेलो.'' जेली रडत म्हणाली.

''हे काम जरूर एखाद्या जंगली जनावराचे असणार!'' मोबुतो जोरात म्हणाला. ''सगळे शेत खराब करण्याअगोदर आपण त्यांना पकडले पाहिजे.'' असेही तो म्हणाला. दोघेजण गंभीरपणे विचार करीत झोपडीकडे परतले. एडनेने त्यांना पाहिले आणि त्याने त्यांच्या दुःखाचे कारण विचारले. मोबुतोने घडलेली हकिकत सांगितली. ती ऐकून त्या चतुर मुलाने एक योजना बनविली.

जेली म्हणाली, ''ठीक आहे. चला, आपण त्या जनावरांना पकडण्यासाठी एक खड्डा खणून ठेवू. जे जनावर एकदा आले होते, ते परत येण्याची शक्यता आहे. आणि आपण त्याला पकडूं शकतो आणि आपले राहिलेले शेत वाचवूं शकतो. आणि जेवणासाठी भरपूर मांस देखील आपल्याला

मिळेल." मोबुतोला ही योजना पसंत पडली. तो परत शेतावर गेला आणि खड्डा खणण्याच्या कामाला लागला.

मोबुतो काम करीत असतानाच एक दुष्ट सैतान तेथे प्रगट झाला. म्हणाला, "अरे! तू माझ्या जंगलात काय करतो आहेस?" मोबुतोने चमकून वर पाहिले, समोर सैतान उभा असल्याचे पाहून तो घाबरला. त्याने सैतानाच्या दुष्टपणाबद्दल बरेच ऐकले होते. परंतु प्रत्यक्ष त्याला आजच पाहिले होते.

"मी येथे जनावरासाठी खड्डा खोदत होतो. त्या जनावराने माझे शेत खराब केले आहे." मोबुतोने घाबरत उत्तर दिले. सैतान रागावला. तो म्हणाला. "माझ्या परवानगी शिवाय तू माझ्या जंगलात खड्डे कसे खणतोस? चल, आता मरणाला तयार हो."

मोबुतो भीतीने कापूं लागला. "मला क्षमा करा. सैतान महाराज, माझी चूक झाली. मला माझे घर चालवायचे आहे." सैतानने जरा विचार केला. म्हणाला, "ठीक आहे. ह्या वेळेस तुला सोडून देतो, पण एका अटीवर. जर खड्ड्यात नरपशू पडला तर तो जरूर घे, पण मादी पडली तर तिला मी घेणार."

मोबुतो ने होकार दिला त्याने खड्डा खणला, त्यावर झाडाची पाने, डहाळ्या टाकल्या. तो निघून गेला.

दुसऱ्या दिवशी मोबुतो खड्ड्याच्या जागी पोहोचला. लगेच सैतानही हजर झाला. मोबुतोने खड्ड्यांत पाहिले त्याने खड्ड्यात माकडाला पाहिले. त्याला खूप आनंद झाला. सैतान निघून गेला. दुसऱ्या दिवशी मोबुतोने खड्ड्याजवळ जाऊन उत्सुकतेने पाहिले. तेथे त्याला सांबर दिसला. त्याला खूपच आनंद झाला.

रोज मोबुतो खड्ड्याजवळ येत असे. त्याला तेथे नर-पशू दिसत असे. कधी तरस असे, तर कधी काळे मांजर, कधी डुक्कर तर कधी झेब्रा, अशी जनावरे तो पहात होता.

"मला असे वाटते की फक्त नर-पशूंनाच फसावा आवडतो." मोबुतोने आपले म्हणणे मांडले. सैतान कांहीच बोलला नाही.

एका महिन्यानंतर जेलीने शेतावर जाऊन सगळे पीक काढून आणण्याचा आणि नवीन बी पेरण्याचा निश्चय केला. मोबुतोचे डोके दुखत होते. त्यामुळे तो घरीच थांबला होता. बराच वेळ झाला पण जेली घरी परतली नव्हती. "मला भूक लागली." एकदम एडने म्हणाला. मोबुतोचा डोळा लागला होता. एडनेच्या आवाजाने तो जागा झाला. बाहेर अंधार पडू लागला होता. "जेलीला काय

झालं? ती परत कां आली नाही?" तो म्हणाला.

"चला, बाबा, आपण शेतावर जाऊन आईला घेऊन येऊ." एडने म्हणाला, तो खरोखर एक अतिशय हुशार मुलगा होता. दोघे शेतावर जायला निघाले. दोघे खड्ड्याजवळ पोहोचले. खड्डा वरून रिकामा दिसताच आंत कोणते जनावर पडले आहे हे दोघे पाहूं लागले. आंतमध्ये जेली होती. खड्डा तिच्या लक्षांत आला नसेल आणि ती चुकून आंत पडली असेल, असे त्यांना वाटले.

"या वेळी आंत मादी-पशू आहे. शिकार माझी आहे." जवळून अतिशय घृणास्पद आवाज आला. मोबुतो घाबरला. सैतान त्याच्याजवळ उभा होता.

"नाही, नाही. तू हिला घेऊ शकत नाहीस. कारण ती माझी बायको आहे." मोबुतो एकदम ओरडला. "तू फक्त मादी-पशू घेऊ शकतोस." पण सैतानाने त्याचे म्हणणे ऐकले नाही. "माणूस सुद्धां एक जनावरच आहे. आजपासून ती माझी आहे." सैतान आपले हसूं लपवीत म्हणाला.

मोबुतो घाबरुन नुसतेच हातावर हात चोळत राहिला. त्याने घाबरुन हातानी चेहरा लपवून घेतला परन्तु एडने आपल्या आईला इतक्या सहजपणे जाऊं देणार नव्हता. "पहातोच, माझ्या आईला कसा घेऊन जातोस?" त्याने विचार केला आणि सैतानाला म्हणाला, "ठीक आहे. तुझी झाली. तर खड्ड्यात जाऊन तूच तिला वर काढ आणि घेऊन जा."

"नाही, मी हे पाहूंच शकत नाही. एडने, तू काही तरी काय रे बोलतोस?" मोबुतो जोरांत ओरडला.

परन्तु सैतान जोरात हंसला. "हो, मी तिला वर काढतो" असे जोरात म्हणून त्याने खड्ड्यांत उडी मारली.

"बाबा, उठा. खड्ड्यांत एक नर-पशू पडला आहे. चला, आपण त्याला पकडू." एडने म्हणाला.

हे ऐकताच मोबुतोने एकदम उडी मारली. आपल्या चतुर मुलाची चाल त्याच्या लक्षांत आली मोबतो जोर जोरांत हंसू लागला.

त्यांनी खड्ड्यात डोकावून पाहिले आणि तो म्हणाला "हा नर-पशु गुलाम होऊन आपली सेवा करील."

दुष्ट सैतानाच्या लक्षांत आले की तो फंसला गेला आहे. तो मोबुतोचा गुलाम बनूं शकत नव्हता. त्याची कांही तशी इच्छा नव्हती.

"तू हिला परत घेऊन जा." त्याने दुःखित अंतःकरणाने म्हटले. खड्ड्यांतून बाहेर पडून तो चुपचाप जंगलात निघून गेला. मोबुतो आणि एडने ह्या दोघांनी मिळून जेलीला खड्ड्यातून बाहेर काढले आणि तिघेही आनंदाने नाचत नाचत घरी परतले.

श्रेष्ठ गुरु

विलासपुरचे महाराज रामभद्र म्हातारे झाले होते. त्यांनी राज्याचा कारभार आपला मुलगा वीरभद्रच्या स्वाधीन केला. ते त्याला म्हणाले, "बेटा, मी जेव्हां राज्यकारभार हाती घेतला, तेव्हां राज्यातील बहुतेक नागरिक अशिक्षित होते, अंध श्रद्धाळू होते. त्यामुळे त्यांचे नुकसान तर झालेच. पण समाजाचेही नुकसान झाले. त्यांच्यासाठी मी राजधानीत एक विद्यालय स्थापन केले. परन्तु योग्य गुरु न मिळाल्यामुळे माझी इच्छा पूर्ण झाली नाही. फक्त निराशाच पदरी पडली. माझी तीव्र इच्छा आहे की तू पहिल्यादां त्या विद्यालयासाठी योग्य गुरु शोध. म्हणजे माझी इच्छा पूर्ण होईल."

वीरभद्रने आपल्या वडिलांचे म्हणणे लक्षपूर्वक ऐकले. आपल्या वडिलांची इच्छा पूर्ण करण्याचा त्याने निश्चय केला. त्याने ताबडतोब सर्व मंत्र्यांची सभा बोलावली व त्या विषयावर चर्चा केली. परंतु एकही मंत्री योग्य सल्ला देऊं शकला नाही. त्यापैकी विवेकी वृद्ध पंडित वाचस्पती राजाला म्हणाले, "राजन्, ज्यांना शिक्षणांत रुची आहे. त्यांच्याकरिता माता-पिता आणि भोवतालचा परिसर हे गुरुच आहेत. आपल्या वडिलांनी राजधानीत अशिक्षित लोकांसाठी एक विद्यालय काढले. त्यांना वाटत होते की या विद्यालयांत शिक्षण घेऊन ते देशांत सगळीकडे जातील, आणि नागरिकांच्यात शिक्षणाबद्दल आवड निर्माण करतील, प्रसार करतील. परंतु त्यांनी नेमलेल्या गुरुंनी हे काम केले नाही ही दुःखाची गोष्ट आहे."

"पण असे कां झाले? कारण काय घडले?" वीरभद्रने विचारले.

"ज्यांच्या ठिकाणी पांडित्य होते ते फक्त पंडितच होऊन राहिले. ते योग्य गुरु होऊ शकले नाही. मोठमोठ्या पंडितांची नेमणूक झाली होती पण ते योग्य गुरु होऊं शकले नाहीत. मला असे वाटते की गुरुंच्या मोठेपणाची परिक्षा घेतली पाहिजे." वाचस्पती म्हणाले.

वीरभद्राला त्यांचे बोलणे ठीक वाटले. त्यांनी चांगल्या गुरुंच्या शोधासाठी त्याने गुप्त हेरांची नेमणूक केली.

त्याला कळले की दंडकारण्यात प्रशांत आणि प्रसेन नांवाचे दोन विद्वान पंडित आहेत. त्यांनी अनेक विद्यार्थ्यांना विद्वान बनविले आहे. वीरभद्राने ही गोष्ट वाचस्पतींना सांगितली आणि त्या दोघांपैकी एकाची विद्यालयांत नेमणूक करण्याची विनंती केली.

वाचस्पतीने क्षणभर विचार केला, व ते म्हणाले, "राजन् माझा एक सल्ला आहे. आपल्या विद्यालयांत शिकणाऱ्या वीस मुलांपैकी कोणीच नीट शिकले नाही. त्यांच्यापैकी दहा मुलांना प्रशान्तकडे सोपवावे, व प्रसेनकडे दहा मुले द्यावीत. सहा महिन्यानंतर ज्याचे विद्यार्थी जास्त तयार जास्त चांगले होतील, त्यांना विद्यालयाचे गुरु म्हणून नेमावे."

वीरभद्रला वाचस्पतीचे बोलणे योग्य वाटले, व त्याप्रमाणे दहा विद्यार्थी प्रशांतकडे व दहा विद्यार्थी प्रसेनकडे पाठविले. प्रशांतकडे जे विद्यार्थी पाठविले होते, त्यापैकी तीन विद्यार्थी शास्त्रांत निपुण झाले, तर प्रसेनकडे पाठविलेल्या सात विद्यार्थ्यांनी सर्व शास्त्रांत सहा महिन्यांच्या आंत यश मिळवले.

वाचस्पतीने प्रसेनला विचारले, "आपले सात विद्यार्थी सर्व शास्त्रें शिकले. बाकीच्या तिघां बद्दल आपले काय मत आहे?"

राहिलेले तीन विद्यार्थी अगदीच मठ्ठ आहेत. त्यांना कितीही शिकविले तरी उपयोग नाही. त्यापैकी एकही जण नीट शिकूं शकणार नाही." प्रसेनने विश्वासाने सांगितले.

त्यानंतर वाचस्पती प्रशांतला भेटले. त्यांना विचारले, "आपल्या राहिलेल्या सात विद्यार्थ्यांबद्दल आपले काय मत आहे?"

प्रशांत म्हणाला, "जे तीन विद्यार्थी हुशार होते, त्यांनी लवकर शिक्षण घेतले. राहिलेले सात विद्यार्थी त्यांच्या इतके हुशार नाहीत. त्यामुळे ते जरा मागे पडले. पण मला विश्वास वाटतो की सहा महिन्यानंतर ते ही योग्य शिक्षण घेतील. मला आणखी वेळ दिला, तर मी त्या सात

विद्यार्थ्यांना सुद्धां ह्या तिघांच्या बरोबर आणूं शकतो."

वाचस्पतीने सर्व गोष्टी राजाच्या कानावर घातल्या. वाचस्पती म्हणाले, "राजधानीतील विद्यालयामध्ये प्रशांतची नेमणूक करावी."

राजा वाचस्पतीचे बोलणे ऐकून आश्चर्य-चकित झाला. म्हणाला, "गुरुदेव, प्रसेनने सहा महिन्यांत सात विद्यार्थ्यांना शास्त्रांत तयार केले, पण आपण त्यांच्या ऐवजी प्रशांतला विद्यालयात नेमावे अशी शिफारस करीत आहात; त्याने तर तीनच विद्यार्थी शास्त्रांत पारंगत केले आहेत. हे बरोबर आहे का?"

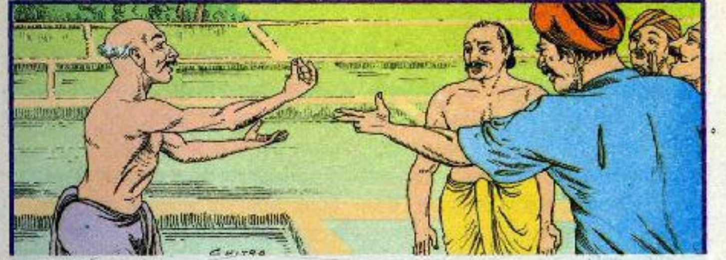
वाचस्पती गालांतल्या गालांत हसले आणि म्हणाले, "महाराज, आपल्या विद्यालयांतील मागासलेल्या विद्यार्थ्यांना प्रशांत आणि प्रसेन या दोघांनी हुशार बनविले, हे मान्य आहे. त्यांचे श्रेष्ठत्व त्यामुळे कळते. प्रसेनने सात विद्यार्थी आणि प्रशांतने तीन विद्यार्थी विद्वान बनविले. प्रसेन कडील विद्यार्थी जास्त प्रतिभावान आहेत, पण तीन विद्यार्थ्यांना त्यांनी मठ्ठ म्हटले. ते कधी शिकणार नाहीत, असे म्हटले. पण प्रशांतने कोणत्याही विद्यार्थ्याला मठ्ठ म्हटले नाही. यावरुन मला विष्णुशर्मा आणि तीन मूर्ख राजकुमारांची गोष्ट आठवली.

राजा म्हणाला, "आठवली, मला पण ती गोष्ट आठवली. पुढे बोला."

"महाराज, एक गोष्ट लक्षांत घेतली पाहिजे, की प्रशांतने सात विद्यार्थ्यांना विद्वान बनविण्यासाठी मुदत मागितली आहे. त्यांनी आपल्या विद्यार्थ्यांना कमी मानले नाही, किंवा त्यांच्या चुका सांगितल्या नाहीत. जो गुरु विद्यार्थ्यांना कमी मानतो, निर्बुद्ध मानतो, तो चांगला आदर्श गुरु होऊं शकत नाही. ह्या सर्व कारणामुळे मी प्रशांतला आदर्श गुरु मानतो."

राजा वीरभद्रने वाचस्पतीची स्तुती केली आणि प्रशांतला विद्यालयात गुरुच्या जागी नेमले. त्या विद्यालयातील अनेक विद्यार्थी विद्वान झाले शिक्षणाचा प्रसार, करण्यासाठी तयार झाले आणि देशातील नागरिकांच्या मानसिक विकासात वाढ करण्यासाठी चांगले मदतनीस बनले.

मोठ्या घरचे आमंत्रण

एका गांवात एक श्रीमंत जमीनदार रहात होता. तो फार गर्विष्ठ होता. त्या गांवात श्रीमंतांची घरे फार कमी होती. बहुतेक शेतकरी आणि नोकरी करणारे लोक त्या गांवात रहात होते.

तो श्रीमंत जमीनदार त्या लोकांवर फार चिडत असे. ते जरा जवळ आले की तो म्हणत असे, "हे लोक फार घाणेरडे आहेत." त्यामुळें जमीनदाराच्या जवळ शंभर फुटापर्यंत उभे रहाण्याची लोकांची हिंमत होत नसे.

एक दिवस सगळे शेतकरी गप्पा मारीत होते. एका शेतकऱ्याने गवनि थाप मारता मारता सांगितले, "मी आज जमीनदारांना थोड्या अंतरावरुन पाहिले. अगदी थोडे अंतर होते." तेव्हां एक गरीब शेतकरी जोरजोरांत हंसला आणि म्हणाला, "मी जर मनांत आणले तर जमीनदाराकडे जेवण्याचे आमंत्रण घेऊं शकतो. पैज लावता का?" त्यांची ही घमेंडखोर पैज ऐकून सगळ्या शेतकऱ्यां ना राग आला.

"तुझा चेहरा पहा. जमीनदाराच्या घरी जेवण्याचे आमंत्रण मिळण्या लायक तरी आहे कां? ते तुला पाहताच उचलून खड्ड्यांत फेकून देतील. तू आम्हाला काय मूर्ख समजतोस कां? कांहीही थापा मारतो." सगळ्यांनी त्याच्यावर हल्ला केला.

"मला खोटं बोलण्याची काय जरुर आहे? माझ्या मनांत आले तर मी केव्हांही जमीनदाराच्या घरी जाऊन जेवूं शकतो." शेतकरी म्हणाला.

"तू जर म्हणतोस तसे केलेस तर आम्ही तुला साठ शेर धान्य आणि बैलजोडी देऊं. हे काम जर तुझ्याकडून झाले नाही तर मात्र आम्ही जे काम तुला सांगू ते तुला करावेच लागेल. विचार करुन सांग" सगळे शेतकरी म्हणाले.

"तुमची ही अट मला मान्य आहे." गरीब शेतकरी म्हणाला.

तो गरीब शेतकरी त्याच दिवशी जमीनदाराच्या घरी गेला. चौकीदाराने त्याला घालवून देण्याचा प्रयत्न केला.

"जरा थांब. मला सरकारांना एक गुप्त बातमी द्यायची आहे." गरीब शेतकरी म्हणाला.

चौकीदार म्हणाला, "अरे, मला आधी ती बातमी सांग. मी जाऊन सरकारना सांगतो."

"ही बातमी सरकारांनाच आधी सांगितली

- २५ वर्षांपूर्वी चांदोबांत प्रसिद्ध झालेली गोष्ट -

पाहिजे. मी तुला ती सांगू शकत नाही.'' शेतकऱ्याने त्याला बातमी सांगण्यास नकार दिला.

चौकीदार जमीनदाराकडे गेला आणि त्याने शेतकऱ्याचे म्हणणे त्यांच्या कानावर घातले. जमीनदाराच्या मनांत ती गुप्त बातमी ऐकण्याची इच्छा निर्माण झाली. लगेच बातमी कळावी म्हणून. त्याने चौकीदाराला गरीब शेतकऱ्याला लवकर घेऊन येण्यास सांगितले. चौकीदार शेतकऱ्याला घेऊन आला.

''तू कोणती चांगली बातमी घेऊन आला आहेस?'' जमीनदाराने शेतकऱ्याला विचारले.

''मी ती चांगली बातमी तुम्हाला एकट्यालाच सांगू शकतो.'' शेतकऱ्याच्या ह्या बोलण्याने जमीनदाराची उत्सुकता आणखीन वाढली. त्याने चौकीदारास बाहेर जाण्यास सांगितले.

किसान शेतकरी कांही गुप्त बातमी सांगतो आहे, अशा आवाजात म्हणाला, ''सरकार, घोड्याच्या डोक्या इतक्या वजनाच्या सोन्याचा काय भाव होईल?''

''तू या गोष्टी मला कशाला विचारतोस?'' जमीनदार म्हणाला.

''सरकार, एका जरुरी कामासाठी मी तुम्हाला ही गोष्ट विचारतो आहे. तुम्हाला माहित असेल तर जरुर सांगा.'' शेतकरी म्हणाला.

''अरे, ते शुभ समाचार सांग ना!'' जमीनदार म्हणाले. शेतकऱ्याने मोठा श्वास घेतला आणि म्हणाला, ''तुमची इच्छा नसेल तर नका सांगू. पण मला आता खूप भूक लागली आहे. तेव्हां मी घरी जाऊन जेवून येतो, मग सांगतो.''

जमीनदाराची त्याला घरी पाठविण्याची इच्छा नव्हती. घोड्याच्या डोक्याच्या वजनाचे सोने तो हातांतून तसे निसटूं देणार नव्हता. त्याने नोकरांना बोलावले, ''ह्याला पोटभर जेवायला द्या.'' असे सांगितले.

शेतकरी पोट भरुन जेवला. जमीनदार त्याला म्हणाले, ''ज्या सोन्याबद्दल तू बोलतोस, ते घेऊन ये. मी तुला बक्षीस देईन.''

''सोने? माझ्याजवळ सोने कुठून असणार सरकार! मी विचारीत होतो की साठ शेर धान्य आणि एक बैलाची जोडी आणि घोड्याच्या डोक्याइतके सोने सारखेच आहे की नाही?'' शेतकरी म्हणाला.

त्याचे बोलणे ऐकून जमीनदार रागावला. म्हणाला ''आतां तू एक क्षणही माझ्या डोळ्यासमोर उभा राहिलास तर मी तुला मारीन. निघून जा.''

शेतकऱ्याने अट पुरी केली होती. त्याला साठ शेर धान्य आणि एक बैलजोडी सहज पणे मिळाली.

